

Språkvård

TIDSKRIFT UTGIVEN AV SVENSKA SPRÅKNÄMNDEN

2-2001

Innehåll

Olle Josephson	
Flerspråkigheten	3
Gun-Britt Sundström	
Att översätta måttord	4
Lena Moberg	
Några nyare ord i svenskan	10
Sven-Göran Malmgren	
Kärnamne eller käckhetsfaktor	18
Frågor och svar	24
Birgitta Lindgren	
Finns <i>ensa</i> ?	30
Bengt Nordberg	
Samma gamla tal	31
Erling Wande	
Minoritetsspråk: meänkieli	42
Noterat	48

Tack till: ICA-kuriren
Norstedts Ordbok AB
Prima Vista – Företagsuniversitetet AB
Sveriges Television AB
Sydsvenska Dagbladet
Upsala Nya Tidning

som ger generöst ekonomiskt stöd till
Språknämndens verksamhet.

Nya stödjande vänner är välkomna!

Flerspråkigheten

Sedan 1 april 2000 har Sverige fem officiella minoritetsspråk: finska, samiska, tornedalsfinska (meänkieli), jiddisch och romani. Hur kan deras första år summeras?

Längst i norr, i Arjeplog, Jokkmokk, Kiruna, Gällivare, Haparanda, Pajala och Övertorneå, har de tre största minoritetsspråken fått en reellt starkare ställning. De har blivit synligare och där finns en ökad beredskap att använda dem inom myndigheterna och i skola och äldreomsorg.

I övriga Sverige har lagstiftningen främst haft symbolisk betydelse. Den har givit minoritetsspråkföreträdarna både mod och tillfällen att visa upp sig, att utveckla nya aktiviteter och att kräva ökat stöd. Däremot är det i praktiken inte lättare i dag att vara finsktalande i Göteborg eller romanitalande i Stockholm. Modersmålsundervisningen har inte ökat i skolorna, och det är inte så mycket enklare att få tag på viktig information på de fem språken.

Risken finns att minoritetsspråklagstiftningen mest blir ett alibi. Vi hänvisar till den samtidigt som andra modersmål än svenskan ges allt mindre utrymme. Lagstiftningen ger ju heller inte ökade rättigheter för kanske närmare en halv miljon svenskar som har annat modersmål än svenska eller de fem minoritetsspråken; det rör sig om närmare 200 språk. Under det senaste årtiondet har de alla fått maka åt sig. Skolornas kommunalisering i början av 1990-talet tillsammans med de hårda besparingskraven förde med sig att den s.k. hemspråksundervisningen gick starkt tillbaka.

Varje svensk har rätt till sitt modersmål. Visst finns ibland praktiska och eko-

nomiska hinder. Men troligen är de ideologiska hindren större. Många tror att ett språk måste slå ut ett annat, att det barn som inte har svenska som modersmål måste välja att satsa på det ena eller andra. Tvåspråkighetsforskningen visar att det snarast är tvärtom.

Ett enda språk vinner dock mark: engelskan. Högskolorna inrättar i rask takt nya kurser på engelska, och företag går över till engelska som officiellt språk i samma raska takt. Visserligen är i grunden engelskans frammarsch både oundviklig och önskvärd. Det är utmärkt att flertalet svenskar – 75 procent säger en undersökning – har sådana engelskkunskaper att de klarar sig hyggligt till vardags.

Men växande engelskkunskaper får inte tränga undan svenskan och inte bli ytterligare ett flerspråkighetens alibi. Vi ska inte om femtio år stå med ett samhälle där medelklass och övre medelklass använder engelska i viktigare sammanhang, där svenskan inte längre är det gemensamma språket för alla medborgare och där övriga språk bara ges symboliskt utrymme.

En demokratisk språkpolitik för dagens flerspråkiga Sverige måste därför vila på tre hörnstenar: Alla som bor i Sverige har rätt att utveckla sitt modersmål. Alla har rätt att få lära sig så mycket svenska, det gemensamma språket, att de kan hävda sig i samhället. Alla har rätt att få lära sig så mycket engelska att de klarar sig i internationella sammanhang. Allt annat vidgar språkklyftorna.

Olle Josephson

Att översätta måttord

Är det värre för en sex fot lång man att gå fyra miles för bara en farthing, än för en musketör att rida fyra lieues för två sous?

Gun-Britt Sundström, författare och översättare, diskuterar här problem vid litterär översättning av ord för mått, mynt och vikt.

”Hur lång resa är det?” frågar en kvinna bland tjänstefolket när den lilla Jane Eyre i början av Charlotte Brontës roman skickas från sitt hem till en anstalt för föräldralösa flickor. Svaret kan uttryckas: ”Åtta mil”. Den oroliga utbrister: ”Så långt! Att inte mrs Reed drar sig för att skicka iväg henne ensam på det sättet!”

Jane är då tio år gammal, och för nutida läsare kan reaktionen verka överdriven. Åtta mil, knappt mer än Stockholm–Uppsala, en timme med tåg eller buss. Som mått på styvmoderlig grymhet är det inte direkt gastkramande.

Men som framgår av fortsättningen var det fråga om en resa med diligens som började före gryningen och varade till sena kvällen, med raster på ställen där en liten flicka sannernigen kunde behöva någon som tog hand om henne.

Det här är ett litet exempel på hur översättaren genom val av återgivning av måttenheter kan bidra till att styra läsarens reaktion. Målet är ju att den nutida publiken så långt möjligt ska få samma textupplevelse som den ursprungliga, i det här fallet ”50 miles – så långt!”. Om det inte är möjligt att uppnå det, kan man åtminstone försöka undvika reaktionen

”inte mer!”. Den senare ligger nära till hands om man genom omvandling till välbekanta sorter leder associationerna till välbekanta sträckor, typ Stockholm–Uppsala.

Komplikationer av det här slaget drabbar förstås inte bara översatta texter. Tidens tand kan ha hunnit gnaga även på svenska original från vår egen epok: varje gång vi ser ”Karl-Bertil Jonssons julafton” på tv skrattar vi på fel ställe när berättaren Tage Danielsson kommer till det där med taxeringskalendern och definierar ”de rika” som folk som har en årsinkomst på över 50 000 kronor. Sådana sifferuppgifter blir notoriskt komiska och distraherande. I fallet Karl-Bertil Jonsson är det inte mycket att göra åt saken, men när man översätter finns det ett visst utrymme för manövrer.

Vid barnboksöversättning tillämpas en ganska omfattande anpassning till publikens förhållanden. Vi använder inhemska termer för mått, mynt och vikt lika självfallet som vi byter ut personnamnen (Winnie-the-Pooh – Nalle Puh på svenska – Ole Brum på norska) och ortnamnen, såväl fiktiva som autentiska. Man kan också redigera bort underför-

stådda anspelningar på förhållanden som är självklara för originalets publik. Denna adaptation är naturligt nog mer omfattande ju yngre barn böckerna vänder sig till. Kompromissande är ofrånkomligt. Som översättare av Christine Nöstlingers Frans-böcker ställdes jag t.ex. inför frågan om en flicka kan heta Xandi i en bokserie särskilt skapad för att erbjuda nybörjarläsare lättläst text.

Problemet med engelska mil i ”Jane Eyre” vållade mig däremot inget grubbel eftersom jag från början visste att förlaget skulle låta mig förse boken med en liten avdelning fotnoter efter texten. (Sådana hjälpmedel är för övrigt en given service även i många klassikerutgåvor på originalspråket, där läsaren får förklaringar till litterära allusioner, föräldrade uttryck etc.) Det var därigenom självklart för mig att behålla ”50 miles” i texten och använda fotnoten för både omräkningen och biinformationen: cirka åtta mil; en dagsresa med diligens.

Exakthet ingen dygd

Att vägsträckor mäts i mile i översättningar från engelska är för övrigt gammal tradition, och som läsare finner jag det lika lite störande och lika lite upplysande som *verst* i rysk miljö (”Tsarens kurir”) eller *lieue* i fransk (”De tre musketörer-na”).

Därmed inte sagt att alla förekomster av *mile* i romantexten kan behållas. Det är den skönlitteräre översättarens privilegium framför bibelöversättaren att inte behöva vara konsekvent. (Det måste inte bibelöversättaren heller, men det finns fler som väntar sig det.) Ju kortare sträcka, desto besvärligare, skulle jag vilja påstå, och bråkdelar av mile blir obekvä-

ma. I en laddad scen är den unga Jane ensam ute och promenerar i fruktträdgården en stilla sommarnatt. En bekant cigarrdoft röjer att husets herre mr Rochester finns i närheten, och Jane försöker ljudlöst gömma sig. I miljöbeskrivningen står också: ”I hear a nightingale warbling in a wood half a mile off.” – ”Jag hör näktergalen jubla i en skog på en halv miles avstånd”, återgavs det i den svenska översättningen från 1943. En stämningbrytande information, kan man tycka, och ändå halvdant: en formell exakthet som är oinformativ för de flesta läsare, för vem har just då i minnet att en mile motsvarar 1,6 km? ”En skog åttahundra meter bort” då? Otänkbart förstås; då finge man avrunda till ”en kilometer”. Men inte tänker Jane Eyre i kilometer! Jag antog att poängen här är att det är så tyst att näktergalen hörs vida omkring och omskrev diffust: ”skogsdungen långt borta”. Den lösningen, att utelämna besvärliga måttord när det inte är exakthet som är det viktiga, är också mycket vanlig och naturlig i all översättning.

Problematiske yard

Måttorden *tum*, *fot* och *aln* vållar knappt några problem, de smälter in i den svenska omgivningen, och att läsaren inte vet precis vad måtten står för spelar ofta ingen roll i det litterära sammanhanget. Värre blir det när man kommer till *yard*. Längdmässigt ligger en yard mycket nära en meter (0,914 enligt lexikon), men problemet är ju att *meter* är lika oengelskt som *yard* är osvenskt. Att låta typiska engelsmän prata om *meter* skulle te sig som ett stilbrott, eller bör det snarast betecknas miljöbrott? En anomali, inte bara anakronism.

I den bok jag arbetar med just nu, George Eliots "The Mill on the Floss" (1860), finns en komisk scen där en slug gårdafarihandlare får en snål och högfärdig fru att köpa tyger av dålig kvalitet till ett pris hon aldrig tänkt sig. I det prutande som där försiggår mäts tygerna i yard och priserna i shilling, och det skulle skorra om man på svenska införde metersystemet: priser angivna i *shilling metern* vore en språklig paradox. Översättaren får tillgripa det gamla alnmåttet (och dubblera siffrorna).

"Mrs Pullet nuddade båda dörrposterna med stor precision, ungefär vid axlarnas latitud (vid denna tid uppfattade det skolade ögat en kvinna som rent löjeväckande om hon inte mätte *a yard and a half* över axlarna)".

Det är frestande att översätta "en och en halv meter" eller "hundrafemtio centimeter", så att läsarna genast kan se hur groteska ärmarna är. Men perspektivet är ju inte nutidsläsarens! Perspektivet tillhör – med George Eliots vanliga ironi – "det skolade ögat" på en tid som författaren låtsas uppfatta som mycket avlägsen och oupplyst (fastän det rör sig om högst ett par decennier före hennes eget 1860).

Vikt och mynt

När det gäller ord för viktmått är det nog mer allmänt vedertaget att man vid översättning behåller originalens egna och inte övergår till *kilo* och *hekto*, i varje fall när det gäller äldre litteratur. I fråga om valuta blir det ännu omöjligare att översätta med svenska ord. Bara vid barnboksöversättning är det praxis: hos oss utgår Frans veckopeng inte i österrikiska Schil-

ling utan i svenska kronor. Då det är fråga om 1800-talsromaners pound, shilling och pence, för att inte tala om guinea, farthing och crown, går det uppenbarligen inte att räkna om till vare sig kronor eller riksdaler, för hur skulle kursen fastställas?

När originalets poäng ligger i förhållandet mellan summor uttryckta i olika myntslag kan det bli svårt att hänga med. Den lilla Maggie Tulliver hos George Eliot har rymt hemifrån till ett zigenarläger och förs tillbaka till fadershuset av en skräckinjagande karl som hoppas på att få "half a crown" för besväret. När Maggies pappa fått förklarat för sig att hon inte blivit bortrövad utan att zigenaren varit snäll mot henne räcker han honom "five shillings" med en besk kommentar om att det väl var det bästa dagsverke han någonsin utträttat. Om zigenaren därmed fått mer eller mindre än han tänkt sig, alltså om episoden karakteriserar pappa Tulliver som generös eller småsnål framgår inte om man inte är bekant med valutan. Då är översättaren lycklig över att få peta dit en lakonisk fotnot: "half crown – 2 1/2 shilling." (Hade jag inte haft fotnoternas säkerhetsnät skulle jag kanske ha skrivit "en crown" i texten i stället för "fem shilling". Alltså: självfallet påverkas själva översättningen av om den är notförsedd eller ej.)

Ett särskilt problem är det när myntslagen ingår i fasta uttryck av typen "göra slut på vartenda öre", "inte värd ett öre", "inte ett korvöre". Man kan naturligtvis behandla dem som just fasta idiom utan att låtsas om att örena är svenska. Så gör t.ex. Ulla Roseen i översättningen av Paul Austers "Timbuktu", och det trots att amerikansk valuta nämns i samma ande-

tag: "... mannen som tog sin mors livförsäkring och rensade den på vartenda öre. Hundra dollar till Benny Shapiro. Åttahundra dollar till Daisy Brackett ...".

Den besvärliga George Eliot låter rentav sin överbegåvade lilla Maggie anställa funderingar över ett uttryck av denna typ, då hon råkar få bevittna sin brors latinstudier. "I would not buy it for a farthing or a rotten nut" lyder en mening i grammatiken, och Maggie undrar om det en gång fanns en romare som sade så eller om det är ett exempel som man har översatt från engelska till latin. I Penguin Classics-utgåvan ges det autentiska lärobokscitatet i fotnot: "non emerim teruncio seu vitiosa nuce."

Farthing/teruncius får väl bli "inte en vitten". Men "inte en ruttan nöt"?! – "Inte ett ruttet lingon" heter det ju! Kan man översätta en antik nöt med ett nordiskt lingon – i en engelsk 1800-talsflickas funderingar över latingrammatikexempels ontologiska status?

Inkonsekvent bibelöversättning

"Mått, mynt och vikt" var rubriken på ett särskilt avsnitt i den uppslagsdel som åtföljde 1917 års bibelöversättning. Där framgår att man inte ens i den översättningen, som satte en ära i konkordans (att återge ett uttryck i grundtexten på samma sätt vid alla förekomster) och allmänt är mycket pålitlig i det avseendet, alltid hanterade sådana här termer på samma sätt. "Där noggranna angivelser icke skulle hava någon betydelse, eller sådana rentav skulle te sig mindre naturliga för nutida bibelläsare, hava grundtextens beteckningar ersatts med mer allmänna svenska uttryck."

Det är alltså ingenting nytt eller kon-

troversielt att den nya svenska översättningen ibland återger uttryck för bibliska mått som *bat*, *homer*, *kor*, *efa* med oprecisa ord som *säck*, *skäppa* eller *krus*. En nyhet var det däremot då översättarna av Nya testamentet 1981 introducerade moderna mått i vissa fall. I berättelsen om vandringen till Emmaus stod i 1917 års översättning att byn låg "sextio stadiers väg från Jerusalem". I NT 81 heter det "en mil från Jerusalem", med fotnot: "Ordagrant 'sextio stadier'." När Jesus förvandlar vatten till vin vid bröllopet i Kana talades 1917 om krukor som rymde "två eller tre batmått var". Nu heter det: "vart och ett rymde omkring hundra liter". I detta skiljer sig den senaste svenska översättningen från jämförbara samtida, exempelvis de nya norska och danska biblarna, som genomgående behåller gamla måttenheter.

När arbetet med Gamla testamentet inleddes på 1970-talet var huvudregeln att måttord skulle översättas till moderna motsvarigheter. Alla de sifferrika beskrivningarna av exempelvis templets mått räknades alltså om till metersystemet. Drottningen av Saba fick skänka kung Salomo 4 200 kilo guld istället för 120 talenter o.s.v. Denna princip övergavs så småningom, och orsakerna var flera, men förändringen kan ses mot bakgrund av en utveckling som har skett både i bibelöversättandets värld och i andra sammanhang. Schematiskt uttryckt: från en textbehandling primärt inriktad på innehållsförmedlingen till en som även uppmärksammar originalets formegenskaper. Eller ännu mer schematiskt: från mottagarhänsyn till avsändarhänsyn.

Slutresultatet blev hur som helst för GT:s del att huvudregeln i stället är gam-

maldags måttenheter. I tempelritningarna används alltså liksom tidigare ordet *aln*, vilket gör att originalets siffror inte behöver ändras. Dock finns det några undantag från regeln, en handfull ställen där sifferuppgifter omräknas till moderna mått. Det gäller bl.a. Noas ark, som Gud nu beskriver i meter, jätten Goljat, vars kroppslängd också anges i meter, och den hårfagre Absalom, vars avklippta hår

1 Mos 6:15 i dansk, norsk, engelsk, tysk, fransk och svensk översättning:

- Således skal du bygge arken: Den skal være tre hundrede alen lang, halvtreds alen bred og tredive alen høj. (Nya danska bibeln, 1992)
- Slik skal du lage arken: Den skal være 300 alen lang, 50 alen bred og 30 alen høy. (Nya norska bibeln, 1978)
- This is to be its design: the length of the ark is to be three hundred cubits, its breadth fifty cubits, and its height thirty cubits. (Revised English Bible, 1989)
- So sollst du die Arche bauen: Dreihundert Ellen lang, fünfzig Ellen breit und dreißig Ellen hoch soll sie sein. (Einheitsübersetzung, 1980)
- Cette arche, tu la feras longue de trois cents coudées, large de cinquante et haute de trente. (Traduction Ecuménique, 1980)
- Så skall du göra arken: den skall vara 150 meter lång, 25 meter bred och 15 meter hög. (Bibel 2000)

vägs i kilo i stället för siklar. Dessa undantag tillkom därför att omedelbar åskådlighet eller vad som rubricerades ”det pedagogiska värdet” bedömdes som det viktigaste just där av bibelkommissionens styrelse.

Inkonsekvensen är uppenbar, anakronismen likaså. Hur mycket läsarna störs av det ena eller andra är nog högst individuellt. Själv är jag ganska kluven till hela frågan om vad som är anakronistiskt. När själva vitsen med att låta nyöversätta en gammal bok, bibeln eller vad det vara må, är att få texten på sitt eget, nutida språk, så kan översättarens uppgift omöjligen vara att skapa en arkaiserande stil. Visserligen måste man vara försiktig med sådana uttryck som direkt signalerar nutid, allt sådant som slangord och modeuttryck, men det kan inte heller vara en målsättning att språket ska framstå som samtida med handlingen: då skulle ju min Jane Eyre uttrycka sig mer gammalmodigt än Strindbergs romanfigurer, och vilken sorts svenska skulle kung Salomo tala? Samtidens – 900 f Kr? Varför 1800-talets hellre än 1900-talets? Varför *alnar* och inte *meter*?

Bryta fiktionen

Den översatta texten är ju på sätt och vis en enda stor anakronism, en fiktion på stilplanet. När det fungerar idealt kan man se det som en sorts överenskommelse med publiken – precis som berättelsefiktionen är en överenskommelse: så här kunde Jane Eyre, eller Salomo, ha talat om de hade talat vårt språk. Det är den fiktionen som översättaren riskerar att bryta genom att använda uttryck som i otid drar uppmärksamhet till språkdräkten.

Om moderna ord för måttenheter tillhör de uttrycken är olika från fall till fall. Mitt största bekymmer i sammanhanget är inte detta utan har att göra med det jag inledde denna betraktelse med: att den omedelbara begripligheten kanske inte alltid är en önskvärd effekt.

Att möta en Goliat som mäter tre meter kan vara en tråkig överraskning. Inte mer? mumlar jag generat. I den gamla översättningen stod ”sex alnar och ett kvarter”, så det är bara för att jag aldrig räknat efter som jag har missuppfattat honom. Jag påverkades förstås av att han brukar kallas jätte. Hur jättar ser ut vet jag ju; de är i varje fall större än så. Den nya norska översättningen, liksom flera engelskspråkiga, har valt enheten fot och talar om en man som mäter nio fot. Det är tydligt nog för alla som är uppfödda på engelska ungdomsböcker och är bekanta med sex fot som idealmåttet för en välväxt karl (sir Percy Blakeney till exempel, alias Röda Nejlikan). Nio fot, det är en halv karllängd extra, inte mer. Jag associerar till den egendomliga Brantingreliefen på Norra Bantorget, där Branting perspektivlöst hoptryckt med folket ser ut precis som en sån där groteskt förväxt karl, ganska precis 50 % längre än omgivningen. Var det så Goliat tedde sig i filistéerhopen?

Noten till den franska översättningen, som i texten har ”six coudées” (sex alnar), krymper honom ytterligare: ”environ 2 m. 80”. Man ska alltså se för sig en vanlig människa med sjuklig tillväxtrubbning, som Robert Wadlow i Guinness rekordbok (2,72 m). Och sådana är som bekant ofta klena och kortlivade och alls inga kraftkarlar – ett lätt byte för en flink gosse med slangbella således; allt får sin naturliga förklaring.

Nåväl. I det här fallet måste jag ju erkänna att meteruppgiften har fyllt en pedagogisk funktion, även om jag skulle ha föredragit att få den på fransyskt vis, i fotnot. (Inom parentes sagt skulle det ha varit lättare att argumentera för konsekvent bruk av gamla måttenheter i vår översättning, omräknade till moderna värden i notapparaten, om det inte just när dessa beslut fattades, under stor stress försommaren 1999, hade gällt en på kyrklig begäran färdigställd särskild ”millennieutgåva”, berövad de noter som annars alltsedan 1972 hade hanterats som en integrerande del av bibelöversättningen.)

I berättelsen om Noas ark blir effekten av moderna mått än mer diskutabel. Att Noa instrueras att bygga arken ”150 meter lång, 25 meter bred och 15 meter hög” kan lätt upplevas som stilmiljöbrott i denna urtidsmyt, berättad med så underbart naiva detaljer som att Herren själv stänger dörren om Noa och alla djuren när de har gått ombord.

Och är verkligen denna exakthet bästa sättet att förmedla det väsentliga? Det har nog runnit för mycket vatten under broarna sedan syndafloden, vi har sett för många Finlandsfärjor och Kanarietryssare för att imponeras av arkens dimensioner: 150 meter, betydligt mindre än Silja Symphony, ja inte mycket mer än fraktbåten som brukar passera mitt fönster på sin trad mellan Slite och Cementa i Liljeholmen.

Måtten blir fattbara, men för att det ska bli fattbart vilket väldigt bygge det är, måste vi ”återöversätta” genom att tänka in tidsdimensionen: det var vidunderligt stort på den tiden! Den ena omvägen har därigenom ersatts av en annan.

Några nyare ord i svenskan

I följande lista förtecknas ett antal ord och fraser som uppfattats som relativt nya i svenskan och som varit aktuella i svenska medier under 2000. En del av dem finns belagda tidigare men har inte tagits upp i de förteckningar över nya ord i språket som tidigare år publicerats i Språkvård. Anledningen till att dessa ord nu kommit med kan vara att de märkbart ökat i användning eller att de används på ett annat sätt än tidigare. Årtalet som anges efter uppslagsordet eller ordförklaringen avser det tidigaste exemplet på ordets användning i den angivna betydelsen som vi träffat på.

Vi tackar alla som bidragit till listan med tips om nya ord och uttryck och hoppas att läsarna också i fortsättningen vill medverka med synpunkter på de publicerade nyordens ålder, betydelse och användning.

I arbetet med nyordslistan har vi som vanligt också haft nytta av samarbetet med Svenska Akademiens ordboksredaktion, Språkdata vid Göteborgs universitet och PressText.

atomslöjd [användandet av] *nanoteknik* (se detta ord). 1998

- Inom materialtekniken talas det numera om "atomslöjd", alltså att olika slags material numera kan sättas samman ända ner på atomnivå. *DN* 29/3 2000
- Hjälpmiddel i miniatyr och nanoteknik (molekylstora maskiner till-

verkas med så kallad atomslöjd) kommer att ytterligare öka möjligheterna att tillverka proteser som helt och hållet passar ihop med vår kropp. *DN* 4/7 2000

biovältare film som drar stor publik. 1997

- I vilket fall kommer "Eva & Adam" bli en ordentlig biovältare – något annat vore egentligen väldigt konsigt. *DN* 19/1 2001
- Jämför *kioskvältare* om succéartad bok, sensationell nyhet (1990).

blandkostare 1997

- I höst kommer hon att studera 30 veganer i 15–16-årsåldern och jämföra dem med en lika stor grupp blandkostare (ungdomar som äter allt möjligt inklusive kött och fisk) vid gymnasieskolor i Umeå. *DN* 24/2 1997
- NN påstår att vegankosten är undermålig. Vad får hon detta ifrån? Vegansk mat kan vara både allsidig och näringsriktig. Jag skriver kan – eftersom veganer, precis som blandkostare, givetvis kan äta felaktigt. *GT/Expr.* 15/2 2001

cookie [eng. uttal] *-n, -r* ny användning i betydelsen textfil med vars hjälp en Internetanvändare som besöker en viss webbplats kan identifieras, "kaka". 1997

- Använd *kaka* för eng. *cookie*. Hela

mängden kakor för en webbläsare kallas *kakfil* (eng. *cookie file*) eller eventuellt *kakburk*. [...] Kaka är egentligen inte någon lyckad metafor för begreppet. Andra uttryck skulle eventuellt fungera bättre, t.ex. avtryck, markering, märke, visitkort. *Svenska Datatermgruppens ordlista, version 13, 17/8 1998*

- Besöker man en hemsida kan dess innehavare placera så kallade cookies på din pc. Cookies sparas på hårddisken och registrerar ditt beteende på nätet. Cookies är små textfiler. Hemsidor kan känna igen användare, registrera kundens fortsatta surfande och intresse-mönster: Företag kan ta reda på vilka sidor som besökts och under hur lång tid besöket varade. [...] De flesta webbläsare kan genom en inställning stoppa cookies. *DN* 3/1 2000

- Ingen är anonym på nätet. Varje surfares webbläsare har ett eget IP-nummer och dessutom får varje surfare så kallade cookies, små avtryck från sajter de besöker. *DN* 17/2 2000
- Av eng. *cookie*; da. *cookie*; ordet syftar på en speciell sorts kakor, s.k. *fortune cookies* med inbakade korta sentenser, citat e.d., som ofta serveras i samband med måltiden på kinesiska restauranger i New York.

dagshandlare person som ägnar sig åt kortsiktiga aktieaffärer på Internet. 1999

- Trots de mörka orosmolnen på börshimlen var det "business as usual" som gällde på måndagen bland de dagshandlare som hyr arbetsplatser hos Svenska Börsrum på Strandvägen i Stockholm, eller som hyr aktiehan-

delssystem av företaget runt om i landet. [...] De som valt att förtjäna sitt levebröd på korta aktieaffärer, daytraders eller dagshandlare, är aktiva på börserna i såväl upp- som nergång. *DN* 18/4 2000

daytrader dagshandlare (se detta ord). 1999

dogmafilm film som spelats in med handkamera, utan rekvisita och utan konstgjord ljussättning och ljudpålägg. 1998

- Curman skulle gärna se ett svenskt kyskhetslöfte efter det trendiga danska Dogma-manifestet. Ett danskt film-trick som ska skala bort allt konstlat, och bara tillåta befintligt ljus, ljud och handkamera. Hon påpekar stolt att SVT Drama är samproducenter till de första fyra Dogmafilmerna, däribland Thomas Vinterbergs "Festen" och Lars von Triers "Idioterna". *DN* 25/11 1998

- Det var på fjolårets Cannesfestival som Dogmafilmerna såg dagens ljus. Tomas Vinterbergs familjedrama "Festen" slog ner som en bomb i festivalpalatset och Lars von Trier släppte loss sina danska idioter på dukarna. *DN* 18/5 1999

- Eng. *dogma film*; ty. *Dogma-Film*, da. *dogmefilm* efter det danska Dogme 95-manifestet, som 1995 på initiativ av filmarna Lars von Trier och Thomas Vinterberg lade fast principerna för en ny typ av enkel, avskalad filmkonst.

dra ett streck i sanden sätta en definitiv gräns (för ngt oönskat). 1993

◦ Redan 1988 hade Saddam alltså kvalificerat sig för Hitlers och Stalins helvetesdivision – ändå drog aldrig USA något tydligt streck i sanden. *Expr.* 28/10 1993

◦ Danmark drog en gång, för åtta år sedan, ett streck i sanden mot en federal union och sade: Hit men inte längre. *Expr.* 28/9 2000

◦ Men skrattar bäst som skrattar sist. För nu drar jag ett streck i sanden. *DN* 27/10 2000

■ Efter eng. *draw a line in the sand* (1978); da. *slå/trække en streg i sandet*.

e-bio film som framställs med digital teknik och distribueras elektroniskt. 2000

◦ Digital filmteknik ska ge små orter utan biograf en ny typ av filmsalong, hoppas Svenska Filminstitutet. Så kallad e-bio är billigare för små biografägare och salongen kan också användas till annat än filmvisning. [...] Svenska Filminstitutets nya expertgrupp undersöker i vår vad digital filmteknik kan komma att betyda för svensk film. Filminstitutet vill med sin satsning på e-bio ta tillbaka initiativet från de privata IT-fräsarna. *DN* 14/2 2000

e-demokrati demokrati som utövas med hjälp av Internet. 2000

◦ Älvsjös stadsdelsnämnd i Stockholm har nyligen startat ett digitalt medborgartorg för att kommunicera med invånarna, och även svenska staten är på alerten och håller på att ta fram en tjugofyrtimmarsmyndighet för att öka medborgarnyttan. Detta är

exempel på vad man kallar e-demokrati. Den erbjuder ingen patentlösning för alla skavanker i demokratin, men efter den så omskrivna e-handeln kommer nu e-demokratin med all säkerhet hamna i fokus. Tekniken finns där. Potentialen är enorm. Nu är det upp till alla – oavsett ålder – att se till att det inte blir simpel knapptryckardemokrati vars stjärna snabbt dalar. *DN* 29/6 2000

◦ Nära två tredjedelar av svenskarna vill pröva det som nu börjar kallas e-demokrati, då skulle fler av dem engagera sig i vad som händer i den egna kommunen. Undersökningen presenterades vid folkpartiets seminarium i Visby på onsdagen. E-demokrati fungerar så att kommuninvånarna kan diskutera och påverka genom att föra fram sina åsikter till de ansvariga genom e-postdiskussioner. *DN* 13/7 2000

e-learning e-lärande (se detta ord). 2000

◦ Det blir allt vanligare att vidareutbilda sig med datorns hjälp. I Sverige uppskattas nu mer än vart tredje större företag använda sig av så kallad e-learning, där overheadblad och katedrar ersatts av CD-romskivor. Det skriver tidningen *Arbetsliv* i utveckling. *Metro Nytt Jobb* 12/9 2000

e-lärande utbildning och lärande via elektroniska medier, särskilt Internet. 2000

◦ E-lärande innebär att du ska kunna jobba mer som i vanlig undervisning, i en social miljö tillsammans med andra, men på ett mer flexibelt sätt så du inte är bunden i tid och rum. Många kommer säkert att ha lärcent-

ra på jobbet där man har en social läromiljö. Sedan har man sin kurslärare på nätet, liksom sina kurskamrater, dem som läser precis samma kurs som jag. *Expr.* 19/8 2000

◦ E-lärande eller ”e-learning” är ett område som växer snabbt, i Sverige som i USA. Där har e-learningbolagen fått i runda tal 12 miljarder kronor i privat riskkapital, och över tre miljarder i offentliga medel. Och företagen satsar alltmer på en nätbaserad vidare- och fortbildning för sina anställda. *DN* 1/11 2000

karriärcoach -en, -ar; person som ger professionell hjälp åt andra att utvecklas i yrkesliv och personlig framgång. 1999

◦ Som coach ska jag vara ett färdmedel som tar personer av vikt från där de är i dag dit de vill, förklarar NN, 36, en av landets sju karriärcoacher. *Expr.* 12/12 1999

◦ Karriärcoach. Smaka på ordet. Visst låter det glassigt, trendigt – och väldigt amerikanskt? Knappast något för vanliga människor. Eller? Jodå. Åtminstone enligt NN. – Jag ser mig som en samtalspartner med fokus på yrkeslivet. Ett professionellt bollplank, säger hon. NN har arbetat med livs- och karriärutveckling sedan 1992, bland annat på Ericsson. Hittills har hon hunnit coacha ett tusental människor – såväl chefer som verkstadspersonal. *Expr.* 22/1 2001

keltisk tiger i uttr. **den keltiska tigern** 1996

◦ Irland har lyckats knappa in på försprånget till många europeiska brö-

der och kallas på skämt för ”den keltiska tigern” eftersom tillväxten kan jämföras med den borta i Sydostasien. *DN* 27/6 1996.

◦ Från att ha varit ett ekonomiskt utland har Irland förvandlats till ekonomijournalistikens wonderland. ”Den keltiska tigern” brukar det heta om det lilla katolska landet, i det nya Europas periferi. *DN* 20/4 2000

◦ Jämför *tigerekonomi* om om ekonomi med mycket stark tillväxt, kännetecknande för en del asiatiska länder (1993).

kompetensväxling omskolning till annan kompetens; även överföring av yrkeskunns från äldre till yngre medarbetare i ett företag. 1998.

◦ Följden av detta blir, grovt sagt, att företaget har mindre behov av tekniker och större behov att marknadsförare, försäljare och IT-kunnig personal. En del av företagets strategi är också att skola om anställda till sådana jobb. Ungefär 500 utbildas för sådan ”kompetensväxling”. *DN* 3/11 1998

◦ Uthyrningsföretaget Proffice har fått i uppdrag att under ett år stå för den ”kompetensväxling” som den uppsagda personalen behöver. *DN* 27/5 1999

◦ Men nu, i arbetslivets ”elfte timme”, får han en ny utmaning. Han ska ”docka in” sitt yrkeskunns i en nyanställd lärling. Kompetensväxling kallas det. Han blir mentor och som lön för mödan får han gå i pension ett år tidigare än avtalet – om tre år, då han fyller 62. *DN* 10/9 2000

mervärdesmat mat med en specifik och hälsobefrämjande effekt. 2000

• I takt med att genomsnittssvensson blir allt fetare, stiger intresset för mat som inte bara smakar gott, utan också gör gott. Det handlar om functional food, eller mervärdesmat. Funkiskäk, helt enkelt. *GT/Expr. 2/2 2001*

• Butikshyllorna fylls alltmer av "functional foods", funktionella livsmedel eller mervärdesmat. De är förstärkta med nyttiga bakterier, vitaminer, fibrer eller mineraler för att bli hälsosammare än annat vi äter. [...] I sina utredningar om funktionella livsmedel kallar Livsmedelsverkets kostexpertis denna typ av föda för "livsmedel med produktspecifika hälsopåståenden". Det är en klumpig term, anser Svenska läkarsällskapet och Terminologicentrum som i stället föreslår begreppet "mervärdesmat". Typiskt exempel på denna mervärdesmat, är de två nya smörgåsmargariner som kom i fjol med kolesterolsänkande egenskaper och Provivas havrebaserad fruktdryck med nyttiga tarmbakterier. *DN 12/3 2001*

■ Efter eng. *functional food*, i svensk direktöversättning *funktionell mat* (1992), en benämning som språkvården nu övergett till förmån för det bättre beskrivande *mervärdesmat*.

mess -et, plur. *mess* vard. SMS-meddelande (se detta ord). 2000

• Mathias Franzén kämpade för att försöka vinna OS-guld åt Sverige. Hemma satt tvillingbror Anders – och led. – Jag skickade ett mess till honom där jag gratulerade honom till

ett silver, säger Anders. *GT/Expr. 1/10 2000*

• Jag skickade ett mess om att det var över. Visserligen hade vi varit ihop i två år men jag tyckte inte det fanns så mycket mer att säga, berättar till exempel Linda, 26. *Expr. 18/3 2001*

messa vard. skicka ett SMS-meddelande (se detta ord). 2000

• Puss. Köp mjölk. Vi ses kl 18. Kom snart. Älskar dig. Det är typexempel på en företeelse som blivit oerhört populär och vuxit enormt i Sverige den senaste tiden. Svenskarna "message" inte mindre än 160 miljoner gånger till varandra under första halvåret i år – det vill säga skickade små korta meddelanden med mobiltelefonen. "Messa" är slangvarianten för SMS (short message service) och enligt Post- och telestyrelsens (PTS) undersökning har företeelsen ökat mycket kraftigt. *DN 3/11 2000*

nanoteknik 1993; se även *atomslöjd*

• Ett av fysikernas nya skötebarn är utveckling av metoder som gör att man kan arbeta i den lilla världen. Det handlar om att bygga och manipulera med föremål som har en storlek på omkring en tusendel av ett hårstrå. Nanoteknik kallas det och är under snabb utveckling sedan ett par år. En nanometer motsvarar en miljarddel av en vanlig meter. *DN 15/2 1993*

• En forskargrupp vid Linköpings universitet har tillverkat en miniatyrrobot som bara är 0,25 millimeter lång och 0,1 millimeter bred. Den är så liten att den kan flytta på enskilda celler. Nyheten, som presenteras i dagens

nummer av tidskriften Science, har väckt stor internationell uppmärksamhet. Att tillverka pyttesmå föremål, så kallad nanoteknik, är nämligen ett hett forskningsområde. Många bedömare tror att nanotekniken inom en snar framtid blir lika omvälvande som informationstekniken och biotekniken är i dag. *DN 30/6 2000*

• Att saker blir aktuella när mäktiga organisationer tar upp dem är vardagsmat. Bill Clinton höll ett tal, och gav en stor peng till forskning inom nanoteknik. Vips så är det hett, "på agendan". *DN 21/9 2000*

■ Jfr eng. *nanotechnology* (1974); förliden *nano-* av grek. *nanos* 'dvärg'.

ny ekonomi i uttr. **den nya ekonomin** ny användning i betydelsen ekonomi som kännetecknar ett renodlat tjänstesamhälle där en allt större andel av handeln bedrivs på elektronisk väg mellan olika företag och med hjälp av olika IT-verktyg. 1996

• Ett begrepp som ofta dyker upp i diskussionen är det som kommit att kallas "den nya ekonomin". Med detta försöker man beskriva internets och datautvecklingens påverkan på ekonomin. Bilden av nuet och framtiden ser dock olika ut beroende på vem man frågar. Debatten är ideologiskt färgad och ofta beskrivs en önskad utveckling eller den del av verkligheten som stöder den tes man vill driva. *DN 18/8 1999*

• Och diskussionerna kring Den nya ekonomin är förvisso spännande. Det finns en hel flora av föreställningar som växer i och ur varandra: att själ-

va det digitala produktionssättet, flödet av kopierbar information, håller på att revolutionera en ekonomi som hittills varit baserad på ändligen resurser, varor som finns i ett begränsat antal. *DN 6/7 2000*

plötslig vuxendöd plötslig, oförklarlig död som drabbar ung, frisk person. 1999

• Stress kan vara orsaken till plötslig vuxendöd, ett nytt skrämmande begrepp som används när unga, friska människor dör utan förvarning. Forskarna pekar på ett samband mellan stress och ett ämne, BNP, som påverkar hjärtat. *DN 15/11 2000*

■ Jfr plötslig *spädbarnsdöd* (1970-talet).

portfoliomethoden portföljmetoden (se detta ord). 2000

• Många skolor använder sig av den så kallade portfoliomethoden, som bygger på att eleven och läraren tillsammans väljer ut exempel på produkter eller prestationer i skolarbetet. Detta visas och diskuteras med föräldern i ett samtal om utveckling och behov av förbättring. *DN 27/2 2000*

• Portfoliomethoden används i många skolor men kan se olika ut. Vid Skuru skola betraktas den som ett utvecklingsarbete. – Utgångspunkten är att varje elev kan utvecklas, ta ansvar för sitt eget lärande, planera sina studier och lära av sina erfarenheter, säger [...] klass 2 A:s "fröken". Det är inte bara de bästa arbetena som samlas i elevens portfölj. Ibland sparas ett arbete från första utkast till slutlig version. För att visa utvecklingen och

tydliggöra framstegen. Tanken är att portföljen ska följa eleven från förskoleklass till och med nian. På högstadiet byggs visningsportföljen ut med särskilda ämnesportföljer. *DN 19/3 2000*

portföljmetoden sätt att undervisa som syftar till att göra eleverna mer självständiga och effektiva i sitt lärande genom att de själva får sätta mål för, reflektera över och utvärdera sitt eget skolarbete och fortlöpande spara resultatet av detta i en portfölj eller mapp, som också fungerar som stöd för utvecklingssamtal mellan elev, lärare och föräldrar. 1997

◦ Vid högskolan i Örebro pågår projektet "Lära att lära", till stor del inspirerat av Ian S Fox och skolan på Nya Zeeland. 300 lärare och skolledare deltar. I höst kommer elva skolor runt om i Sverige att gå in i ett program där man ska utveckla sin egen portföljmetod. *DN 27/6 1998*

rocka fett vard. vara mycket bra. 1996

◦ Det är med house och garage som med all musik: det finns bra och det finns dåliga avarter. Jag tror ingen vill förstöra "dina" musikstilar utan det är helt enkelt så att alla har olika smak. Vissa tycker att Reel to Real är house andra menar att de är pop. Självt tycker jag att Maria Carey rockar fett. *Expr. 2/8 1996*

◦ Publiken är människor som vet att uppskatta nykromade fälgar, lack med glitter och bilstereor som rockar fett. *Kvällsposten/Expr. 21/8 2000*

sexslavhandel handel med människor

för sexuella ändamål. 2000

◦ Gudrun Schyman pläderade under gårdagens EU-debatt för att Sverige ska driva kampen mot sexslavhandeln under det kommande ordförandeskapet. *Expr. 11/5 2000*

◦ En utredning tillsätts i nästa vecka för att ge offer för sexslavhandeln skydd i Sverige. Det framkom i samband med ett seminarium om trafficking anordnat av socialdemokratiska kvinnoförbundet och ABF. [...] NN, gruppchef vid Citypolisen, berättade hur unga kvinnor förs till Sverige från före detta östländer som handelsvaror för att utnyttjas sexuellt. *DN 28/11 2000*

SMS-meddelande kort textmeddelande i mobiltelefon. 1995

◦ Bäst för den som inte vill ruinera sig är SMS (Short Message Service). Korta textmeddelanden, upp till 160 tecken, som kan skickas och tas emot från de flesta GSM-telefoner. Visst är det lite puligt att skriva in texten på telefonen, men fördelarna överväger. Du behöver inte tänka på tidsskillnaden, meddelandet kommer ändå fram. Och det är billigt: kring tre kronor per SMS i exempelvis Hongkong. Dessvärre är det inte alla utländska telefonbolag som klarar att skicka och ta emot SMS-meddelanden. *Expr. 8/3 1997*

◦ SMS-meddelanden kallas också för textmeddelande. Har du en mobiltelefon skriver du från dess knappar, eller också via ett så kallat chatboard. Du kan även skicka SMS-meddelanden från din dator. *Kvällsposten/Expressen 30/4 2000*

trafficking sexslavhandel (se detta ord). 1999

◦ Stiftelsen Kvinnoforum ska bygga upp ett internationellt nätverk för att bekämpa sexhandel med kvinnor i Norden och i Baltikum. Regeringen beviljade på torsdagen 215 000 kronor till projektet. [...] Syftet är att informera om så kallad trafficking – sexhandel med kvinnor – och om hur den kan stoppas. *DN 15/1 1999*

◦ Bland de andra förslag till lagskäpningar som kommittén väntas lämna finns också en helt ny bestämmelse mot människohandel för sexuella ändamål, så kallad trafficking. *DN 25/1 2001*

■ Av eng. *trafficking*.

transperson person som känner en motsättning mellan sitt biologiska kön och sin upplevda identitet. 1999

◦ Vilka kommer? – Bögar och lesbiska och bisexuella och transpersoner från hela landet och en del från utlandet. *DN 22/7 1999*

◦ Det råder viss förvirring kring begreppet transperson, och vi lämnar öppet för var och en att definiera sig själv, oavsett om man är transvestit, transsexuell eller har annat könsöverskridande beteende. *DN 20/3 2000*

vinstvarning varning för att en vinst blir lägre än förväntat. 1996

◦ Det visade sig att den sannolika förklaringen till kursfallet var att en amerikansk TV-kanal på måndagen citerat en portföljförvaltare som trodde att Ericssons resultat för första kvartalet blir sämre än väntat och lägre än för samma period 1995. [...]

Hade uppgifterna stämt hade Ericsson gått ut med en vinstvarning, sa en analytiker till nyhetsbyrån Direkt. *DN 3/4 1996*

◦ En vinstvarning från telejätten AT & T fick aktien att sjunka med 13 procent. *DN 26/10 2000*

öråd ny användning i negativ betydelse grupp personer som genom omröstning avgör om någon skall uteslutas ur en viss gemenskap. 1997

◦ Fredrik Modin brände ett par bra lägen och "Pebben" Axelsson hade öppet mål men lyckades skjuta utanför. Matchen mot USA var ett litet tecken om vad som komma skall på torsdag. Det finns en hel del för "örådet" i Tre Kronor att ta tag i. *DN 9/5 2000*

◦ I dag är det dags för öråd igen, litet varstans. Örådet är införlivat i var mans medvetande och det är väl bara en tidsfråga innan det införs i Svenska Akademiens ordbok. "Det är rena örådet" hör man litet då och då. Och alla förstår. Förmodligen är innebörden i ordet öråd mer levande än demokrati som begrepp. Folkstyre och rösträtt är lika med att någon ska bort. Och allt detta på grund av ett modernt gladiatorspel i tv. *DN 16/12 2000*

■ Efter motsvarande användning i den populära tv-serien Expedition: Robinson som började visas 1997.

Kärnämne eller käckhetsfaktor

Säkra dateringar, goda exempel, utmärkta betydelsebeskrivningar. Men svårtydda uttalsbeteckningar och diskutabelt urval av uppslagsord: *hängelfaktorn* och *landstingsfundamentalismen* kunde ha fått stå tillbaka för *särartsfeminism* och *bemanningsföretag*. Sven-Göran Malmgren, professor i svenska vid Göteborgs universitet, recenserar *Nyordsboken*.

Få ordböcker inbjuder till ren lustläsning i lika hög grad som ordböcker över nya ord. När man slår sig ner i fåtöljen och börjar bläddra i en sådan ordbok, är risken stor att man blir sittande i flera timmar och kanske t.o.m. läser ordboken från pärm till pärm. När man är färdig, har man inte bara berikat sin vokabulär utan man har också fått något av en repetitionskurs i de senaste decenniernas historia, sådan den speglas i ordförrådets utveckling. Man kan ha påmint om det kalla krigets sista och frostigaste fas genom ordet *kärnvapenvinter* (det myntades 1985; sådana dateringar brukar finnas i nyordsordböcker) eller om avspänningen under Gorbatsjoveran genom de ryska lånorden *glasnost* (1986) och *perestrojka* (1987). Eller man kanske har erinrats om kontrasten mellan börsyrans 80-tal (då myntades ord som *kasinoekonomi* och *köpfest*) och baksmällans 90-tal (då ord som *alujobb* och *fattigstreck* kom till).

Det är därför mycket glädjande att vi nu har fått en uppföljare till den 15 år

gamla *Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal* (1986). Den nya nyordsordboken har fått en enklare titel, helt enkelt *Nyordsboken*, och den speglar framför allt ordförrådets utveckling under 80- och 90-talet. I viss mån går den alltså in på den äldre ordbokens domäner och tar upp ord från början av 80-talet, och även ännu äldre ord, som av olika anledningar inte kom med 1986. Som många av Språkvårds läsare vet, har arbetet på den nya ordboken pågått på Svenska språknämnden ända sedan den äldre ordboken kom ut. Sedan 1987 har nämligen nyordslistor publicerats så gott som årligen i denna tidskrift, och dessa listor utgör stommen i den nya ordboken. Liksom nyordslistorna har ordboken i huvudsak utarbetats av Lena Moberg.

Informativ och överskådlig

Vi kan börja med att se på en – här något förkortad – artikel i *Nyordsboken*, **fantombild**:

fantombild med hjälp av vittnen

konstruerad bild av okänd person, efterlyst av polisen. 1986

• En lång blond man skuggade statsminister Olof Palme vid minst två tillfällen de sista dagarna i februari. På måndagen offentliggjorde polisen en "fantombild" av honom. [...] Vittnet som hjälpt polisen att ta fram bilden, med hjälp av den västtyska identifieringsmaskinen, säger att han hade mellanblont hår. SvD 25/3 1986 ____
• Ty. *Phantombild*; da. *fantom billede*; no. *robotbilde*, *fantombilde*.

Artikeln inleds som synes med en noggrann definition, följd av årtal för första belägg (1986). Sedan citeras tidningsartikeln som innehåller detta förstabelägg, och källan anges. I förbigående sagt är citatet en påminnelse om hur nära ordet *fantombild* är relaterat till Palmemordet. Sist i artikeln ges en kort etymologi, och av den kan man utläsa att vi har att göra med ett lånord från tyskan med motsvarigheter i danskan och norskan.

Uppbyggnaden av artiklarna i *Nyordsboken* är sålunda enkel och överskådlig, men trots det är artiklarna mycket informationsrika. En detalj som man kanske lätt missar men som är mycket värdefull är den konsekventa redovisningen av besläktade danska och norska ord, i den mån de finns. I själva verket är det svenska nyordsprojektet en del av ett större nordiskt projekt som hittills resulterat i fem nordiska nyordsböcker, utom de båda svenska nämligen två danska (den sista, *Nye ord*, går fram till 1998) och en norsk (som går fram till 1975; arbetet på en uppdaterad norsk nyordsbok pågår). Längre fram ska vi något jämföra de svenska och danska nyordsböckerna.

Det sägs ibland att ingen läser inled-

ningar till ordböcker. Man får hoppas att detta inte gäller *Nyordsboken*, för dess inledning har ovanligt mycket att ge. Särskilt läsvärt är avsnittet "Nyorden en spegel av verkligheten", där Lena Moberg på ett mycket fyndigt sätt lyckas väva samman språk- och samhällsförändringar. Se t.ex. följande avsnitt som handlar om åren kring 1990; kursiveringarna talar om att motsvarande ord myntades vid denna tid:

Samhällets mer gynnade köpte kapitalvaror som *cd-spelare*, *portföljdatorer*, *yuppienallar* och *bakmaskiner*. De *minglade* på partyn, arrangerade av någon populär *festfixare*, och kunde ibland lämna lägenheten på *gräddhyllan* för semester i en *andelslägenhet* på Teneriffa, som någon agent för *timesharing* lyckats övertala dem att köpa.

Samtidigt tilltog arbetslösheten. Genom *jobbklubbar* och *jobbmassor* hoppades de uppsagda och *utlasade* att få nytt arbete, men något *gräddjobb* kunde de knappast vänta sig, möjligen ett *alujobb*. Allt fler satt fast i *skuldfällan* eller hamnade under *fattigdomsstrecket*, och *marginaliseringen* slog hårt bland unga och gamla.

Det är faktiskt inget mindre än god populärvetenskap med skönlitterära kvaliteter!

Om man jämför *Nyordsboken* med dess föregångare *Nyord i svenskan*, så faller till att börja med de typografiska skillnaderna i ögonen. Medan den äldre ordboken är ganska kompakt, gör den yngre snarast ett spatiöst intryck. Det är faktiskt fler sidor i den nya ordboken trots att det är nära fyra gånger fler uppslagsord i den

äldre! Detta beror nu inte bara på typografin, utan kanske framför allt på att den yngre ordboken är mycket generösare med att ge exempel – och med längden på exemplen, kontexterna. Mer om detta nedan.

Inte normativ

En annan skillnad mellan de båda ordböckerna är att den yngre ordboken tycks sakna normativa ambitioner. I den äldre ordboken är värderingar av ord och ordformer vanliga, t.ex. under **mjukvara** och **software** ”hellre *programvara*” och under **mobbing** ”ä. (mindre lämpligt) *mobbing*”. Sådana rekommendationer tycks inte finnas i den nya ordboken. Någon gång finns de där outtalat, t.ex. vid ordet **kombo** (’person som delar bostad med en kompis’), vars pluralform anges vara *kombor* trots att båda de autentiska exemplen innehåller formen *kombos*. Men på det hela taget är Nyordsboken rent beskrivande, och enligt min mening är det en klok policy. En nyordsbok som tar på sig både en registrerande och en normerande uppgift hamnar lätt mellan två stolar.

Liksom sin föregångare avslutas Nyordsboken med en baklängessorterad lista över uppslagsorden. Det är utmärkt eftersom det ger läsaren möjlighet att studera produktiva suffix och efterleder, t.ex. *-isera* som förekommer i många verb, bl.a. *bolagisera*. Däremot saknas tyvärr den äldre ordbokens särskilda listor över engelska, tyska, franska etc. lånord. Man får nu nöja sig med en uppgift i inledningen att ca 475 av de 2000 uppslagsorden är lånord och att ca 400 av dessa lånord är från engelskan. En finess som inte finns i någon av de svenska nyordsböckerna, men väl i Nye ord, är en kronologisk

sortering av uppslagsorden.

En nyhet i Nyordsboken som enligt min mening inte är särskilt positiv är att man har gått över till det internationella (IPA-) systemet i uttalsangivelserna. Det innebär att många läsare träffar på ett stort antal för dem okända tecken som är allt annat än lättmemorerade, t.ex. ø för kort u-ljud och ʊ för kort o-ljud; redan tecknen u för o-ljudet i *rota* och o för å-ljudet i *karaoke* torde f.ö. innebära en helt onödig svårighet för många läsare, t.ex. för dem som aldrig har läst engelska. Det är också svårt att se fördelarna med en accentnotation som kräver två olika accenttecken för att ange accent 2. Exemplet **karaoke**, som i Nyordsordboken får uttalsangivelsen [kara'ò:ke], illustrerar flera av problemen med IPA-notationen. I Nyord i svenskan skulle ordet ha fått uttalsnotationen [kara'å:ke]. Jag vågar sätta en bra slant på att fler läsare omedelbart förstår den uttalsangivelsen än Nyordsbokens.

Det som är beklagligt är inte minst att Nyordsboken bryter med en väletablerad princip i enspråkig svensk lexikografi, nämligen principen att använda en enkel uttalsnotation med så få avvikelser från ortografin som möjligt. Denna princip tillämpas i SAOL, i Bonniers svenska ordbok, i Svensk ordbok, i Nationalencyklopedins ordbok och, som vi sett, i Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal. Det är sant att det skulle kunna finnas ett argument för att använda IPA-systemet just i en nyordsbok, nämligen att en så stor del av uppslagsorden är engelska lånord med fortfarande engelskt uttal. Men vid sådana ord väljer Nyordsboken att inte ge någon annan uttalsupplysning än det lakoniska ”eng. uttal”. Därmed bortfaller

det enda argument för IPA-systemet som i varje fall jag kan komma på.

Ordurvalet

Trots allt är uttalsangivelserna inte något huvudnummer i Nyordsboken och de allra flesta uppslagsorden klarar sig helt utan dem. I praktiken spelar valet av uttalsnotation därför inte särskilt stor roll. Långt viktigare är frågan om själva ordurvalet och hur väl ordboken täcker nyordsinflödet under de senaste decennierna.

Om vi antar att omfånget på 340 sidor var givet från början, så måste det sägas att det kunde utnyttjats på ett mer ekonomiskt sätt. Med bevarande av den läsvänliga layouten och, i stort sett, av *antalet* exempel kunde man sparat utrymme dels genom att korta ner många exempel – åtskilliga av dem tar upp inemot en tredjedels spalt – dels genom att stryka artiklar där uppslagsorden är triviala avledningar av grundord som redan behandlats. Efter artiklarna **rättvisemärka** och **rättvisemärke** kommer sålunda två långa artiklar **rättvisemärkning** och **rättvisemärkt**, efter artikeln **källsortera** två artiklar **källsorterad** och **källsortering**, efter artikeln **yuppiefiera** två artiklar **yuppiefierad** och **yuppiefiering** etc. Även om det någon gång kan vara motiverat att göra en särskild artikel för participet eller verbalsubstantivet, är detta i huvudsak kvalificerat slöseri med utrymme. Här är den äldre nyordsbokens kompakta behandling av samma företeelse vida att föredra: **månland/a, -ning**. Också en eller annan artikel med produktiva efterleder som *-faktor* och *-fundamentalist/-fundamentalism* kunde nog utelämnats, t.ex. **hängelfaktor**, **käckhetsfaktor** och **landstingsfundamentalism**, liksom de namnlik-

nande **Djurgårdsänka** och **Hulthstuga** (om inte annat för att de gör ett lite ”stockholmscentrerat” intryck, varför inte lika gärna t.ex. **Brynäsänka** eller **Färjestadsänka**?).

Det sålunda inbesparade utrymmet, låt oss säga lågt räknat ett femtiotal sidor, kunde med fördel befolkats med nya, icke-triviala, uppslagsord. Att många fler nyord hade varit värda en plats i ordboken antyds dels av ordbokens inledning (”Ordbokens innehåll är givetvis bara ett urval av allt nytt som tillkommit i svenskan under de senaste tjugo åren”, s. 5), dels av det faktum att Nye ord, den danska nyordsboken, innehåller nära dubbelt så många nyord från 80- och 90-talet som sin svenska kollega. Jämförelsen är en aning orättvis eftersom en del tidiga svenska 80-talsord finns i Nyord i svenskan, men även om man tar hänsyn till det är skillnaden i antal nyord betydande, till den danska nyordsbokens fördel.

Självfallet kan ingen ordbok någonsin bli heltäckande; det går att peka på saknade uppslagsord i vilken ordbok som helst. När det är sagt, måste det nog ändå konstateras att Nyordsboken saknar lite fler intressanta nyord (och nya betydelser) än man kanske hade väntat sig. Här ett axplock som lätt kunde gjorts större; i nästan samtliga fall är orden företrädda med åtminstone några tiotal belägg i det stora *Presstext*-materialet (jfr nedan): *bemanningsföretag*, *betonghäck* (bl.a. om rigida politiker), *by-passoperation* (Jeltsin m.fl!), *cover*, *doer* (handlingskraftig person), *domänförlust* (viktigt språkvärdsord!), *egenmakt* (ett av 90-talets stora politiska nyord), *elboja* (elektronisk fotboja – detta är med), *etnicitet* (flera hundra belägg), *homofobi*, *humansponsra*, *hus-*

hållsnära (tjänster, i *pigdebatten*; det ordet är med), *karaktärsämne* och *kärnämne* (på det nya gymnasiet), *medborgarkonto*, *rullstolsburen* (positivare synonym till *rullstolsbunden* som är med i Nyord i svenskan), *sanningskommission*, *sportbar*, *utvecklingssamtal* (bl.a. den moderna varianten av *kvartssamtal* – det ordet är med i Nyord i svenskan). Det rätt marginella *ninjafeminism* borde kompletterats med de betydligt viktigare *likhetsfeminism* och *särartsfeminism*, kanske också med *livmoderfeminism*. Några äldre ord med nya betydelser som hade varit värda att notera är *bokmärke* (även i datorn, för Internetadresser), *fönster* (även vid ordbehandling), *getingmidja* (även om smalt geografiskt område m.m.) och *humanistisk* (numera ofta synonymt med *humanitär*) liksom participen *bekräftad* och *sedd* (*ungdomarna klottrar för att de vill bli sedda* o.d.). En idiomliknande fras som troligen kom till på 80-talet och i varje fall ökat starkt i frekvens under 90-talet är *ge något ett ansikte*.

Som nämndes inledningsvis tar Nyordsboken även upp 70-talsord och ännu äldre ord som kanske missades i Nyord i svenskan. Även här kan man tänka sig många kompletteringar, t.ex. *babysim*, *backup*, *bekännelseroman*, *bokstavsparti*, *fetaost*, *fyraprocentsspärr*, *gruppträck*, *gränsöverskridande*, *hotbild*, *hårdrock*, *jodtablett*, *jourbutik*, *mittfält*, *NO-ämne*, *nyliberal*, *SO-ämne*, *sprätthöna*, *stroke*, *sveckdebatt*, *totalfotboll*, *utanförskap* (f.ö. starkt ökad användning på 90-talet!) *utomjordning*, *vindkraftverk*, *vårdlinje*, *vägbula* och *väggspele*. Att komplettera Nyord i svenskan när det gäller äldre perioder har kanske inte varit Nyordsbokens huvudambition, men man vill ju

gärna att de båda nyordsböckerna tillsammans ska ge så uttömmande beskrivning som möjligt av det svenska ordförrådets utveckling under hela efterkrigstiden. Och förvisso har man kommit en god bit på väg; det torde inte finnas många språk vars moderna ordförrådsutveckling är så väl beskriven som svenskan, i första hand tack vare våra två nyordsböcker. Men trots allt återstår uppenbarligen en del att göra.

Källor

Vi ska till sist se något på Nyordbokens källor och samtidigt fundera över hur man möjligen kunde uppnått en lite högre täckningsgrad. Av stora databehandlade material nämner Lena Moberg i inledningen främst det s.k. *Presstextmaterialet* (nästan samtliga tidningsartiklar från många större dagstidningar under hela 90-talet, flera hundra miljoner ord!) och *Språkbankens konkordanser* (för en kort beskrivning av dessa se t.ex. Berg & Malmgren 2000). Särskilt *Presstextmaterialet* är ovärderligt för dateringen av 90-talsorden – och dateringen av nästan alla ord i Nyordsboken verkar över huvud taget vara mycket bra, d.v.s. det är i allmänhet svårt att finna äldre förstabellägga än ordbokens. (Två sällsynta undantag är *fatwa* (1993>1990) och *mångkulturell* (1981>1974); vidare fanns *broilerpolitiker* mycket tidigare än 1991, troligen redan på 70-talet.) Problemet med *Presstextmaterialet* är bara att man inte kan leta efter nyord där, man måste redan ha hittat dem på annat sätt. Troligen har de flesta orden i Nyordsboken ”upptäckts” helt enkelt genom vanlig hederlig läsning (eller *excerpering* som är nästan samma sak), dels av Lena Moberg

och andra medarbetare på Svenska språknämnden, dels av läsare av denna tidskrift och andra språkinträsade. Och hur mycket datorerna än tar över kommer detta sätt att finna nyord alltid att spela en mycket viktig roll.

Man kan dock kanske utnyttja datorernas möjligheter lite mer än vad som skett i arbetet med Nyordsboken. I ett viktigt avseende är *Språkbanksmaterialet* överlägsna *Presstextmaterialet*. I *Språkbanken* kan man nämligen lätt ta fram listor över samtliga ord (= ordformer) i t.ex. ett tidningsmaterial från 90-talet på tiotals miljoner ord. Det kan bli en lista på några hundra tusen, kanske en halv miljon olika ord, och det är ett drygt arbete att gå igenom den. Men det är fullt möjligt, och när man har gjort en sådan genomgång bör man ha sett nästan alla viktiga nyord (och, med hjälp av konkordansen, nya betydelser) under den period tidningsmaterialet omfattar. Det är lätt att föreställa sig mer sofistikerade varianter av denna metod, men det behöver vi inte gå in på här (jfr Malmgren, 2000).

En annan datorrelaterad källa som kanske kunde använts mer är cd-versionen av *Nationalencyklopedins ordbok (NEO)*. Den har förvisso mycket större luckor när det gäller nyord än nyordsböckerna, men trots det kan den tillhandahålla vissa kompletteringar. Urvalet av kompletterande 70-talsord, som nyss diskuteras, togs t.ex. fram genom en sökning på alla ord från 1970-talet på *NEO*:n.

Slutligen hade en (ännu) noggranna-re excerpering av *Nye ord* nog kunnat ge en del. När jag ögnade igenom dess utmärkta kronologiska listor hittade jag

t.ex. *catwalk* och *cookie*, och en kontroll i *Presstext* visade att dessa ord är rätt vanliga också i 90-talssvenskan. Likaså var det först genom denna snabba excerpering som jag kom att tänka på de nya betydelserna av *bokmärke* och *fönster* (danska *vindue*).

Sammanfattningsvis: *Nyordsboken* har en tilltalande layout, en utomordentligt läsvärd inledning, utmärkta betydelsebeskrivningar, välvalda exempel och noggranna dateringar av nästan alla ord. Urvalet av uppslagsord är dock inte helt optimalt; åtskilliga triviala uppslagsord kunde med fördel ersatts med intressantare ord, och antalet uppslagsord kunde gärna varit större. En enklare uttalsnotation hade varit att föredra, och det är synd att listor över lånord från olika språk saknas. Men trots dessa brister är *Nyordsboken* ett synnerligen välkommet tillskott till det svenska ordboksbeståndet.

Nyordsboken. Med 2 000 nya ord in i 2000-talet. Utarbetad av Lena Moberg. Utg. av Svenska språknämnden. Stockholm: Norstedts ordbok 2000.

Litteratur

Berg, Sture & Sven-Göran Malmgren (2000), På upptäcktsfärd i PAROLE-korpusen. *Språkvård* 4/200.

Malmgren, Sven-Göran (2000), Korpusar i ordboksarbete och grammatikforskning. *Korpusar i forskning och undervisning*. Utg. av Gunilla Byrman, Hans Lindquist och Magnus Levin. Uppsala. S. 192–208.

Nye ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955–1998. Utarbetad av Pia Jarvad. Köpenhamn: Gyldendal.

Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal. Stockholm 1986.

Frågor och svar

Inte, inga, inte några

Är det någon skillnad på att säga *vi är inga riktiga européer*, *vi är inte några riktiga européer* och *vi är inte riktiga européer*?

Mikael Nyberg

Svar: I praktiken är det ingen skillnad. De tre meningarna förstås på samma sätt. Ska man leta efter små nyanser kan man dock säga så här:

Skillnaden mellan *inga* (*ingen, inget*) och *inte några* (*någon, något*) är främst en fråga om ordföljd. *Inga* måste stå senast på negationens plats i satsen men samtidigt i anslutning till sitt huvudord. Jämför *Han såg inga européer* och *Han har inte träffat på några européer*, däremot inte **Han har träffat på inga européer*. (I tal och vissa typer av skrift kan man ibland flytta objektet längre fram i satsen för att kunna kombinera det med *inga*: *Hon har inga pengar fått*.)

När valet är fritt, som i *Han såg inga/inte några européer*, upplever många en stilistisk skillnad. Upplevelsen kan dock gå i olika riktningar. I en

undersökning för tjugo år sedan verkade norrländska talare anse att *inga* hade lägre stilvärde än *inte några*, men det ansåg inte mellansvenska talare.

Om man inte använder *inga* eller *inte några* utan bara *inte*, så uppstår möjligen en liten betydelsenynans. Man kan säga att talaren fokuserar kategoritillhörighet i det förra fallet och egenskaper i det senare.

Betydelseskilnaden blir kanske lite tydligare med ett exempel som inte handlar om människor. *De här stenarna är inte riktiga briljanter* tycks något mer peka ut bristande egenskaper hos de enstaka stenarna än *de här stenarna är inga/inte några riktiga briljanter*, som upplyser om att stenarna inte tillhör kategorin briljanter.

Vi är inga/inte några riktiga européer skulle då betyda 'vi tillhör inte gruppen riktiga européer', medan *vi är inte riktiga européer* snarare betyder 'vi har inte de egenskaper som riktiga européer har'. Som synes inte så mycket bråka om. Det mest förbryllande i frågeställarens

exempel är faktiskt frasen *riktiga européer*. Vad är det egentligen?

Olle Josephson

Vetenskapshus

Det blir allt vanligare med anläggningar där en betalande allmänhet kan möta modern vetenskap med hjälp av ny teknik. Ibland kallas en sådan anläggning för *science center*, ibland för *teknikcentrum*. I Göteborg är man snart klar att inviga något som kallas *Universéum*. Finns det någon samlande benämning för dessa institutioner?

Lars Markstedt, Riksrevisionsverket

Svar: Frågan har diskuterats på ett möte i Språkvårdsgruppen, ett samarbetsorgan för svenska språkvårdsorganisationer. Där enades man om att rekommendera *vetenskapshus* som en övergripande benämning

Andra förslag som cirkulerat är *teknoseum*, *experimentarium*, *teknikhus* och *vetenskapscentrum*. Här följer i korthet argumenten för och emot olika ord:

Science center, till att börja med, är visserligen ganska etablerat, men är svårt att böja och hantera i sammansättningar.

Teknoseum har en parallell t.ex. i Rooseum (centrum i Malmö för samtida konst), men är lite för lekfullt för att passa som en officiell, stilistiskt neutral benämning.

Vetenskapscentrum liknar sin engelska motsvarighet. Nackdelen är att många har svårt att böja *centrum*. Möjligen kan ordet också ge felaktiga associationer till en benämning för ett ställe där många forskare arbetar.

Experimentarium framhäver att institutionen ifråga utnyttjar interaktiv teknik för olika slags experiment. Men man kan ofta göra mer än experimentera på dessa ställen. Dessutom är *experimentarium* inte helt lätt att stava, uttala och böja.

Vetenskapshus och *teknikhus* är med efterleden *-hus* lämpliga som benämningar på offentliga lokaler för utställningar m.m. Paralleller är t.ex. *kulturhus*, *konserthus* och *filmhus*, väletablerade ord. Men vilken förled är att föredra? *Vetenskap-* betecknar ett vidare

begrepp och är därför lämpligare, allmänt sett. Ett *vetenskapshus* kan också låta besökarna stifta bekantskap med andra vetenskaper än de tekniskt inriktade, t.ex. humaniora.

Vi föreslår alltså att man väljer *vetenskapshus* som övergripande benämning för en byggnad som kan innehålla mer än upplevelseutrymmen för experiment. För just sådana utrymmen kan *experimentarium* vara en lämplig specifik benämning.

Olle Josephson

Canyoning och jokkning

En vildmarkssport på frammarsch är vad som på engelska heter *canyoning*. Utefter ett vattendrag i en kanjon eller en ravin firar man sig ned med rep, ibland kan man också glida i vattnet. Nu ska vi erbjuda denna sport vid några jokkar i Abisko. Vad heter den på svenska?

Thomas Johansson, Abisko turiststation

Svar: *Canyoning* är ett sällsynt svårhanterligt ord på svenska. Det är besvärligt att uttala, stava och böja.

Ett ord som förekommit några gånger i svenska tidningar är *kanjontur*.

Det är dock inte så lyckat eftersom *tur* leder tankarna till vandringstur.

Forskklättring vore ett bra ord, som i stort sett säger vad det är fråga om. Att man bara klättrar ned och inte klättrar upp spelar mindre roll. Vi har dock förstått att många vill ha ett ord som anknyter till det engelska *canyoning*. *Canyon* skrivs på svenska *kanjon* (det uttalas med betoning på första stavelsen) så tänkbart är *kanjonklättring*. Det är lätt att böja och att avledda till ord som *kanjonklättra* och *kanjonklättrare*.

När vi talade med turiststationen i Abisko förstod vi också att man gärna ville framhäva att kanjonklättringen äger rum vid jokkar, och därför var lockade att bilda ett alldeles nytt ord: *jokkning* (och *jokka* resp. *jokkare*). I nordsvenska turistsammanhang tror vi att det är ett bra ord. Det visar att Lappland kan erbjuda något mer särpräglat än den vanliga kanjonklättringen.

Som allmänt ord rekommenderar vi alltså *kanjonklättring*. För den speciella form som innebär kanjonklättring i eller vid jokkar har vi inget

emot jokkning.

Olle Josephson

Uppkast och uppslag

På vår arbetsplats har vi olika uppfattningar om ordet *uppkast*. Det används av en del med innebörden att föreslå någonting som andra kan fundera över och därigenom skapa en diskussion som leder vidare. En parallell kan dras till basketboll där man kastar upp bollen som då sätts i spel och förhoppningsvis leder till poäng för vårt lag. Andra personer på arbetsplatsen associerar i stället uppkast till den del av kroppsvätskorna som omfördelas vid ett hastigt påkommet illamående. Dessa skillnader i synsätt försvårar till viss del diskussioner. Vilken betydelse är den vedertagna?

Lars Westholm

Kommunledningskontoret
i Gävle

Svar: Den enda riktigt vedertagna betydelsen av *uppkast* är 'igångsättning av bollspel genom att domaren kastar bollen uppåt', för att citera definitionen i Svensk ordbok. Man bör helst inte använda ordet på annat sätt. För den betydelse Lars West-

holm beskriver så rekommenderar vi *uppslag*, som är ett väletablerat och bra ord. Säger man i stället *uppkast* kan dess värre en del associera till *uppkastning*, som Lars Westholm observerat.

Samtidigt är det en riktig iakttagelse att man ibland hör och ser *uppkast* i betydelsen 'uppslag'. I tidningsspråk kan man hitta exempel som "fynd i Piratens kvarlåtenskap, alla hans uppkast, idéer". Denna användning kan ha gamla anor. I Östergrens Nusvensk ordbok, som ger en utmärkt bild av svenskt ordförråd under 1900-talets första hälft, anges att *uppkasta* i ålderdomligt språk kan användas i meningar som "Man kan rent av uppkasta paradoxen att hans huvudfel är bristen på fördärv". Men mycket talar för att det i senare tid är en överförd användning av basketbolltermen när *uppkast* betyder 'uppslag'. Det är ju vanligt att idrottsord får överförd betydelse: vi *spurtar* med arbetsuppgifter, *höjer ribban*, tar oss upp i en annan *division* eller hamnar *offside*. Men *uppkastet* bör nog bara i bollsporterna.

Olle Josephson

Vinna brons

Allt oftare ser man att någon har *vunnit silver* eller *vunnit brons*. Kan uttrycket *vinna* användas i den betydelsen? Det är väl den som erövrar guldmedaljen som vinner och ingen annan? Vad har ni att rekommendera?

Peter Swedenmark

Länstidningen Östersund

Svar: Det kan förstås upplevas som något oegentligt att man kan *vinna* som andra- eller tredjepristagare. Men *vinna* har, enligt Svensk ordbok, två huvudbetydelser: 1) 'utgå som segrare', 2) 'genom tur eller skicklighet lyckas öka sina tillgångar', d.v.s. att man vinner ett pris. Det är snarast den andra betydelsen som är aktuell i detta fall, den som också finns i fraser som *vinna tusen kronor*, *vinna medalj*, *vinna pris* m.m. (Tänk på chanskortet i Monopolspelet: "Ni har vunnit tredje pris i en korsordstävling. Inkassera kronor 3 000.") Det är således fullt rimligt att vinna silver eller brons. Konstruktionen är också mycket vanlig i tidningsspråk. Ändå stör den många läsare. Därför finns det skäl att vara försiktig med den.

Ola Karlsson

Svenskalektion

Drickaback, svenskalektion, huvatröja, pulkabacke. Rätt eller fel?

Bengt Höglind, Sveriges
Radio, Värmland

Svar: När förleden i ett sammansatt substantiv består av ett tvåstavigt substantiv som slutar på *-a*, förekommer olika fogeform beroende på ordtyp. I huvudvarianten faller slutvokalen bort: *flicknamn, fickpengar, åskväder*.

Utöver dessa fall förekommer följande typer: fogeform på *-e* (*kedjereaktion, sköterskeelev, humlebo, ärekränkning*); fogeform på *-u* eller *-o* (*ladugård, gatukorsning, sagobok*); fogeform med bibehållet *-a* (*fakturabelopp, pizzabagare, villatomt*).

Fogeform med bibehållet *-a* är vanligt i sammansatta ord av nyare datum, likaså i ord där förleden är ett lånord. Dit hör *pulkabacke* och *drickaback*. Ordbildningarna *huvatröja* och *svenskalektion* (liksom *svenskalärare* och *engelskakunskaper*) visar att detta mönster är mycket spritt och produktivt i dagens svenska, trots att Svenska Akademiens ordlista anger ordformer-

na *huvband* och *svensklärare*. I de senare fallen rekommenderar vi att man tills vidare följer ordlistan. Men formen *svenskalärare* är numera så spridd att det nog är rimligt att förvänta sig att den tas in i nästa upplaga av ordlistan som en alternativ form.

Lena Moberg

Ord med avsikt

Letter of intent betyder enligt en juridisk ordbok från Esselte *viljeförklaringsbrev*. Ett ord som får polletten att ramla ned hos ett minimalt antal människor. Existerar någon annan översättning som syftar på att det finns en avsikt?

Thomas Ytterberg

Innehållsstrategi/copy,
WM-data eSolutions

Svar: Det engelska uttrycket *letter of intent* kan översättas med såväl *avsiktsförklaring* som *viljeförklaring* (eller utförligare *avsiktsförklaringsbrev* resp. *viljeförklaringsbrev*).

Avsiktsförklaring är det helt dominerande ordet i svenska medier, t.ex. "Nu har SKF och EDS tecknat en avsiktsförklaring som innebär att IT-tjänsterna överläts till EDS" (*Dagens*

Nyheter, 5 april, 2000). Även om *avsiktsförklaring* inte på samma sätt som *letter of intent* upplyser om förekomsten av ett pappersdokument, fungerar ordet utmärkt vid de flesta tillfällen.

Men det är inte alltid naturligt att ha en direkt motsvarighet på svenska. Den som t.ex. författar en avsiktsförklaring kan i vissa sammanhang välja en rubrik som mer konkret talar om vad det är fråga om, alltså vad det är man har för avsikt att göra eller är villig att göra.

Birgitta Lindgren

Konsistent konsistens

På Språknämndens webbplats finns en sida med rubriken "Onödig engelska eller engelska i onödan". Där saknar jag engelskans *consistent*, *consistence*, vilket vi datajepar har en tendens att översätta till de (för mig) icke-existerande *konsistent*, *konsistens*. Rätt översättning torde vara *konsekvent*. *Konsistens* kan vi väl spara till gröt m.m.

JMK

Svar: Ordet *konsistens* hade tidigare betydelsen 'fasthet', 'sammanhang' vid

sidan av den betydelse som sedermera kom att bli den enda i allmänspråket, alltså 'beskaffenhet hos ämne som varken är rinnande el. fast'. I filosofiskt språkbruk har den första betydelsen levat kvar, fast med en mer specifik innebörd, nämligen 'motsägel-sefrihet'.

Adjektivet *konsistent* har länge varit helt ur bruk i svenska. Men det hade då det användes en innebörd som korresponderade med substantivet, alltså 1) 'stadig', 'varaktig', 'sammanhängande' samt därtill i filosofin 'motsägelsefri', 2) 'fast'; 'tjockflytande'.

På senare år har i allmänspråket betydelsen 'fasthet', 'sammanhang' åter dykt upp hos *konsistens*, och adjektivet *konsistent* har återkommit. Återkomsten beror på påverkan från motsvarande ord i engelskan, *consistency* och *consistent*.

Det är riktigt att man ofta lika gärna kan använda *konsekvent* och *konsekvens* där det i dag står *konsistent* och *konsistens*. Det måste vara förvirrande med den nygamla betydelsen av *konsistens* för den som bara känner till betydelsen 'beskaffenhet hos ämne'. Och lika för-

virrande måste det vara att utifrån den betydelsen av *konsistens* tolka *konsistent*. De som tycker om den här återupplivade betydelsen av *konsistens* kan ju å andra sidan hävda att risken för missförstånd är minimal, när man väl lärt sig den nya betydelsen. Och när man lärt sig den, förstår man också *konsistent*. I engelskan lever de här båda betydelsorna sidan vid sida i motsvarande ord.

Slutsatsen är ändå att vi manar till återhållsamhet med att använda *konsistens* i betydelsen 'konsekvent', 'sammanhängande', och till lika stor återhållsamhet med *konsistent*. I stället kan man pröva *konsekvens* respektive *konsekvent* eller, om det passar bättre, *sammanhang*, *följdriktighet*, *överensstämmelse* respektive *sammanhängande*, *följdriktig*, *överensstämmande*, *i linje med*.

Birgitta Lindgren

Prestigetitel

Finns bra svensk motsvarighet till *art director*?

Elisabeth

Svar: Det har föreslagits bl.a. *formchef* och *ateljéchef*. Men inget av dessa har slagit igenom. Här

finns nämligen två problem: 1) Reklambranschens starka fixering vid engelska uttryck och till följd av det en motvilja mot att godta svenska benämningar, i synnerhet för något så prestigeladdat som chefstitlar. 2) Det kan vara svårt att entydigt avgränsa vad en *art director* gör. Då blir det också svårt att enas om en svensk titel.

Kanske det runtom i svenska reklamföretag eller på reklamavdelningar finns personer som har en *art directors* uppgifter men har helt andra tjänstetitlar. Det skulle vi gärna vilja veta!

Birgitta Lindgren

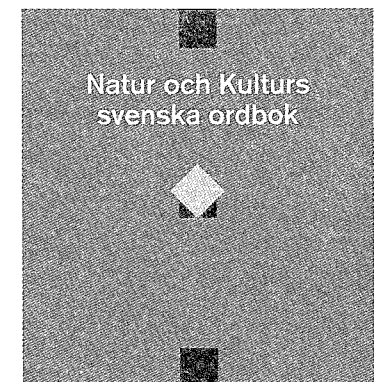
SLÅ OCH FÖRSTÅ

I många traditionella ordböcker definieras **mod** som "djärvhet" eller "öräddhet". Men den som inte har gedigna kunskaper i svenska eller kanske har svenska som andraspråk vet knappast vad "djärvhet" betyder. Förklaringen går då inte att förstå och ordboken ger ingen hjälp. Nu finns *Natur och Kulturs Svenska Ordbok* – en helt ny typ av ordbok där språket i förklaringarna är enkelt och konkret:

mod – när man vågar göra något fast man vet att det kan vara farligt.

– I ordboken omsätts forskning i praktiken, säger Birgitta Hene, docent i nordiska språk. Ordförklaringarna, språkexemplen och sättet att presentera ord och fraser – allt bygger på aktuell forskning om språkinläring och svenska som andraspråk.

Önskar du ett utdrag ur ordboken utan kostnad? Maila ditt önskemål och adress till info@nok.se

Fakta om *Natur och Kulturs Svenska Ordbok*:

- mer än 32 000 ord och uttryck
- 36 specialartiklar för ord med extra rik fraseologi
- 550 illustrationer i marginalen
- 31 000 språkexempel med orden insatta i kontext
- 1 280 sidor
- Övningsbok för utbildningsbruk
- Cirkapris i bokhandel: 700 SEK inkl moms
- Beställningsnummer 27-57090-8

En ny unik ordbok från NATUR och KULTUR

För alla som lär sig svenska

Bokförlaget Natur och Kultur. Lärmedelsinformation: Box 27 323, 102 54 Stockholm. Telefon 08-453 86 00. Fax 08-453 87 95. Order/Kundtjänst: Förlagsdistribution Box 706, 176 27 Järfälla. Telefon 08-453 85 00. Fax 08-453 85 20. E-post: info@nok.se. Nätplats: www.nok.se

Finns *ensa*?

Till Språknämnden kom följande fråga för en tid sedan: ”I vårt företag används uttryck som *ensning av olika distributionsätt, att ensa de olika regelverken* etc. Det handlar alltså om att göra några saker mer likartade, ensartade, mer lika varandra. Är det korrekt att skriva som vi gör?”

Mitt svar blev att ordet används helt rätt inom företaget. Jag påpekade att det var märkligt att det inte finns med i nuvarande upplagan av Svenska Akademiens ordlista (SAOL) från 1998 trots att det fanns med i föregående upplaga 1986. Där hade det förts in på Språknämndens förslag. Vi hade nämligen tagit med det i Nyord i svenskan, som också kom ut 1986, och där konstateras ökad användning i allmänspråket sedan 1970-talet. Det finns med i Gullbergs svensk-engelska fackordbok från 1964, där det anges vara en radarterm och motsvara *align* på engelska. Därutöver finns det i Norstedts svenska uttalsordbok från 1997, men annars har ordet haft svårt att komma in i ordböckerna.

Sannolikt är *ensa* från början en sjöterm bildad till *enslinje* eller till *ligga* eller *vara ens med* e.d. Det avser förhållandet att när två eller flera sjömärken ligger mitt för varandra, så bildas för en betraktare en linje, och med hjälp av den kan man orientera sig. Så småningom har ordet fått en överförd användning.

Det är ett utmärkt ord. Det är kortare än de synonyma uttrycken *samordna, göra likartad, göra enhetlig(are), förenhetliga* m.fl., och det är lättbegripligt utifrån *ensartad, enslinje* eller *ense*. Kunskapen om att ordet existerar förtjänar att spridas,

och givetvis bör det komma in i ordböckerna, såväl i SAOL som i andra ordböcker.

När jag frågade SAOL-redaktionen varför *ensa* strukits fick jag veta att ingen på redaktionen kände igen ordet och att det var dåligt belagt i det material de hade. Man lovade dock att ställa det i kön med kandidater till nästa upplaga. Det är bra.

Saken har dock också en principiell sida. Den rör problemet med källmaterialet för ordböcker. I dag är den stora ord-databasen ”Språkbanken” en viktig källa, kanske den viktigaste, till många ordböcker. Att denna databas är gratis tillgänglig via Internet – webbadressen är <<http://spraakdata.gu.se>> – har man som språkvetare all anledning att vara djupt tacksam över. Där kan man hämta statistik och språkexempel. Men den har sina begränsningar. Den består mestadels av tidningstexter och till viss del av roman-texter. I tidningar, liksom i romaner, kan ju allt möjligt behandlas, och där kan man hitta båda vanliga och ovanliga ord från alla möjliga ämnesområden. Men allt hamnar ändå inte i tidningen eller i en roman. Det kan vara förklaringen till att just *ensa* inte fastnat i nätet.

Vi undrar nu vad Språkvårds läsare säger om *ensa*. Har ni har stött på ordet? Använder ni det själva? Skriv gärna till oss och berätta!

För övrigt lade kanske den uppmärksamme läsaren märke till att i den ursprungliga frågan förekommer ytterligare ett ord som haft svårt att tränga in i Akademiens ordlista. Ja, just det, *regelverk*. Men det får vi ta en annan gång.

Samma gamla tal

Säger du att talspråket har ändrat sig eller att talspråket har ändra sig? Den här artikeln handlar om sex böjningsformer i vardagligt tal. Det räcker för att visa åtskilligt: de språkliga könsskillnaderna har ökat, tal och skrift närmar sig inte alltid varandra, sociala och ekonomiska förändringar går snabbare än språkförändringar. Författaren är professor i sociolingvistik vid Uppsala universitet.

Det är en utbredd uppfattning bland svenskar, både lekmän och språkvetare av facket, att svenska språket nu befinner sig i en period av snabb förändring. Så har det varit ända sedan andra världskriget, men förändringstakten har accelererat de senaste årtiondena, menar man. Exakt vilka delar av språkbyggnaden eller vilka språkbruksfenomen man då tänker på står inte alltid klart, men på en punkt tycks man vara enig. Skriftspråk och talspråk har närmat sig varandra, bl.a. därför att talspråket (åter)infört vissa böjningsformer och ändelser som överensstämmer med skriftspråksformer (se t.ex. Svenska Akademiens grammatik, s. 25). ”Tendensen till mera skriftliga uttal har alltså blivit allt starkare under 1900-talet”, säger Bertil Molde (1970, s. 10), och andra språkvetare har gjort samma bedömning, t.ex. Ståhle (1970) och Teleman (1984, 1991). I Ulf Telemans uppsats 1991 heter det att ”svenskan efter halvsekelkiftet [alltså 1950] nog förändrats mer än på länge” (s. 16). Vissa tidigare uttalanden (t.ex. Wessén 1969) ger intrycket att skriftspråksformer som *huset, taken, ropat, kallade, flickor* redan

fullt ut tagit plats i centralsvenskt talspråk. Påståenden som dessa är i allmänhet ganska generellt formulerade, och det framgår som regel inte om man stöder sig på empiriska undersökningar eller enbart egna intryck.

Nu finns det emellertid möjlighet att mer i detalj skärskåda samtida språklig variation och förändring i centralsvenskt talspråk i ett 30-årigt perspektiv. Det är möjligt genom två stora samlingar av inspelat naturligt talspråk, den ena från 1967 och den andra från 1996. De medverkande talarna är infödda Eskilstunabor av båda könen som representerar alla åldrar från 16 år och äldre och är socialt fördelade enligt Statistiska centralbyråns socioekonomiska indelning (SEI).

När man vill studera förändring över tid kan man gå till väga på i princip två olika sätt. Antingen kan man samla in uppgifter – i det här fallet spontant tal – från samma personer med många års mellanrum, eller så kan man göra ett nytt talarurval vid tidpunkt 2 enligt samma principer som vid den första insamlingen. Det finns fördelar och nackdelar med båda metoderna. Den förra speglar indi-

viduell förändring, men de talare man lyckas spåra upp vid den senare tidpunkten är säkert inte lika representativa för språksamhället som de var vid tidpunkt 1. Med den senare metoden blir talarna vid den andra insamlingen lika representativa för samhället som de äldre var vid det tidigare tillfället, och man fångar på detta sätt förändringar mellan generationer och i det aktuella språksamhället i stort. Sociologer kallar den förra typen för *panelundersökning* och den senare för *trendundersökning*. För att belysa så många språksociologiska aspekter av pågående förändringar som möjligt har vi använt båda metoderna i det projekt som jag här ska presentera några resultat från.

131 timmar talspråk

Vår ambition har varit att följa den språkliga utvecklingen i dess sociala sammanhang och som del i den sociala och historiska förändringsprocess som Eskilstuna (och Sverige) gått igenom. Det har vi gjort med hjälp av de två stora samlingarna av samtalsliknande lediga intervjuer. År 1967 spelade vi in 83 talare i sammanlagt 53 timmar. År 1996 spelade vi in 85 talare i sammanlagt 78 timmar. Av dessa 85 talare hade 13 deltagit i inspelningarna redan 1967; intervjuerna med dem omfattade 12 timmar 1996.

De 13 informanter från 60-talsundersökningen som vi lyckades spåra är födda under tiden 1913–1950 och de 72 nya informanterna 1904–1980. Det sociala och åldersmässiga spektrumet är detsamma i de båda materialen, men den indelning i tre socialgrupper som tillämpades i 60-talsundersökningen har ersatts av en skiktning i fyra grupper. Denna grundar

sig på yrke och den utbildningstid detta normalt kräver. Åldersgrupperna är desamma med undantag av att de två äldsta i materialet från 1967, 61–75 år och 76–år, slagits samman i 90-talskorpussen. I övrigt omfattar varje åldersgrupp 15 år, och den nedersta åldersgränsen är 16 år.

I 60-talsinspelningarna var det med några få undantag jag – i likhet med informanterna född och uppväxt i staden – som samtalande med dem. Vid 1996 års inspelningar var det Eva Sundgren, som är uppväxt i Västerås men då varit bosatt i Eskilstuna i närmare 20 år. Vi var båda vid respektive inspelningstillfälle i yngre medelåldern (dock med en åldersskillnad på ca 15 år). Men variationerna i förhållandet intervjuare – informant tycks inte ha haft någon menlig inverkan på stilläge och naturlighet.

Resultaten är ännu preliminära. I dag kan jag säga något om i första hand följande frågor:

1. Vilka språkdrag förändrar sig i vilken riktning och med vilken hastighet, och vilka är stabila?
2. Är språkförändringarna huvudsakligen individuella eller generationsbetingade eller bådadera?
3. Hur är variantformerna fördelade socialt, ålders- och könsmissigt jämfört med 1960-talet?
4. Pekar variationsmönstret i 90-talets Eskilstunaspråk mot större eller mindre social differentiering än på 60-talet?

Vi kommer att undersöka drag ur både ljudläran och formläran. I denna artikel ska jag emellertid koncentrera mig på formläran (morfologin) och ta upp sex drag ur substantiv- och verbmorfologin vilka presenteras i tabell 1.

Tabell 1. Variabler, varianter och antal belägg i materialen från 1967 och 1996.

Variabel	Varianter	Exempel	Antal belägg			
			1967		1996	
			Totalt	Per informant	Totalt	Per informant
Best. sing. neutrum	-et ~ -e, -t ~ -Ø	hus-et ~ hus-e dike-t ~ dike-Ø	3038	37	3564	42
Supinum 1+4	-t ~ -Ø, -it ~ -i	dansa-t ~ dansa-Ø sjung-it ~ sjung-i	2026	24	3431	40
Preteritum 1	-de ~ -Ø	dansa-de ~ dansa-Ø	3972	48	4307	51
Best. plur. neutrum	-en ~ -ena, -en ~ -a	hus-en ~ hus-ena barn-en ~ barn-a	440	5	763	9
Supinum 2	-t ~ -i	köp-t ~ köp-i	677	8	1354	16
Blev ~ vart		blev ~ vart	957	12	1207	15

Vart och ett av dessa språkdrag eller variabler har två varianter, en standardform som i sitt uttal är identisk med det normerade skriftspråkets stavning, och en som traditionellt har använts i det lokala talspråket i Eskilstuna och i de flesta fall över stora delar av centrala och norra Sverige. Tabellen redovisar formgruppens benämning och de aktuella varianterna för varje variabel samt exempelord (typord) och antal belägg, dels totalt och dels per informant i var och en av de två korpusarna. Siffrorna grundar sig på en totalgenomgång av materialet. Det innebär att varje enskild förekomst av t.ex. bestämd form singular av ord som *hus*, *tak*, *barn*, *dike*, *yrke* räknas. Detta är nödvändigt eftersom den talade formen varierar inte bara mellan olika talare utan oftast också hos en och samma talare i samma talsituation.

Två ordgrupper

De här variablerna kan sägas bilda två

olika grupper på grundval av frekvens och geografisk utbredning men också genom graden av olikhet mellan varianterna, d.v.s. hur pass framträdande eller påtagliga de är i löpande tal. Den första gruppen skulle då bestå av best. sing. neutrum (*huset*), supinum av 1:a och 4:e konjugationens verb (*dansat*, *sjungit*) och preteritum av 1:a konjugationen (*dansa-de*). De är alla mycket frekventa och förenas också av att det variabla elementet är närvaron eller frånvaron av de dentala klusilerna *t* i variabel 1 och 2 och *d* som en del i ändelsen *-de*. Man kan anta att den uttalade formen av de här variablerna till stor del betingas av inomspråkliga faktorer, t.ex. vad som följer efter (vokal, konsonant eller paus) och grad av betoning i satsammanslaget. I dialekterna har *-t* bevarats över ett större område i best. sing. neutr. (*huset*) än i supinum (*dansat*), där *-t* i sin tur är mer utbrett än *-de* i preteritum. Den nuvarande variationen i centralsvenskt talspråk beror på att de

en gång försvagade och bortfallna dentalerna *t* och *d* återinsätts under inflytande från skriftformen. Folk som intresserar sig för frågan menar att denna process går och har gått mycket snabbt under åtminstone det senaste halvsekle. Och det är ingen tvekan om att fullformerna är den uttalade normen, särskilt i offentligt tal. Å andra sidan är de *t*- och *d*-lösa formerna inte särskilt iöronenfallande i sammanhängande ledigt tal och är knappast föremål för någon livligare språkvårdsdebatt.

De återstående tre variablerna, best. plur. av neutrala substantiv (*husena*), supinum av 2:a konjugationens verb (*köpi*) och *blev/vart* är mindre frekventa, men samtidigt är icke-standardformerna mer markerade. Vad gäller best. plur. neutr. har former som *takena*, *golvena*, *barna*, *hallona* inte bara varit vanliga i dialekter över stora delar av Sverige utan också godtagna i regionalt standardspråk utom i Sydsverige. Den kampanj som Adolf Noreen och andra språkvetare i början av 1900-talet drev för *a*-formernas godtagande i skrift blev som vi vet resultatlös, men de har aldrig varit socialt brännmärkta och förekommer fortfarande i s.k. bildat tal också i offentligheten. I löpande tal måste (*en*)*a*-formerna sägas vara mer markerade, utstickande, än de tre tidigare. Å andra sidan avviker *en*-formerna från övriga substantiv i best. plur. som alla regelbundet slutar på vokal+(*r*)*na*, t.ex. *flicke(r)na*, *pojka(r)na*, *tante(r)na*, *bona*, *yrkena*.

De s.k. *i*-supinerna, som förekommer framför allt i Mälardalskapen, innebär i grova drag att verb av 2:a konjugationen (*bygga*, *köpa*, *åka* t.ex.) antagit de starka verbens supinändelse *-i(t)* i stället för

standardspråkets *-t*. I flera fall rör det sig om verb som under historiens gång övergått från stark till svag böjning. Den geografiska utbredningen är mindre än de övriga språkdragens och *i*-formen är klart stigmatiserad.

Växlingen mellan *blev* och *vart* slutligen är egentligen en variation på ordnivå, men formerna används ju också som passivbildande hjälpverb. *Vart* är numera den enda formen av *varda* i praktiskt bruk, och detta egentligen bara i central-svenskt och nordsvenskt talspråk och i talspråksnära fiktionsprosa. (*Vart* med långt eller kort *a* är däremot vanligt som supinform av *vara*, d.v.s. som en variant till *varit*, men det är en annan historia.) Språkbrukarna är antingen negativa till *vart* eller verkar osäkra om formens sociala värde.

Gemensamt för alla sex språkdragen är att de är sociolingvistiskt markerade och enligt den förhärskande meningen stadda i mer eller mindre snabb förändring mot en med skriftspråket överensstämmande standardform. Kan våra data stödja en sådan åsikt?

1967 och 1996

Vi börjar med en översiktlig jämförelse mellan trendstudiens informanter 1967 och 1996 (se tabell 2). De siffror som återges där och i de följande tabellerna avser variablernas standardform och är uträknade i två steg. Först beräknades varje enskild talares andel standardformer, därefter genomsnittsvärdet av de i varje cell (bildad av faktorerna socioekonomisk grupp, ålder och kön) ingående talarna och sist ett medelvärde för de i varje uträkning relevanta cellerna.

Tabell 2. Fördelningen av varianter 1967 och 1996 (cellgenomsnitt, procent standardformer).

Variabel	huset, diket	dansat, sjungit	dansade	husen, barnen	köpt	blev/vart
1967	56	26	16	38	88	48
1996	60	25	15	61	93	49

I best. neutr. sing. (*huset*, *diket*) har det blivit vanligare med *t*-formen även om skillnaden mellan de två inspelningsåren inte är stor. Sup. 1 och 4 (*dansat*, *sjungit*) uppvisar ungefär samma låga andel *t*-former vid båda tillfällena och preteritum 1 (*dansade*) är likaledes oförändrad och företer ännu lägre andel standardformer. I best. neutr. plur. (*husen*, *barnen*) har däremot standardformernas andel stigit avsevärt, från 38 % 1967 till 61 % 1996. Det är det enda av de undersökta språkdragen där man kan säga att det är frågan om en snabb förändring. I sup. 2 (*köpt*) har det under de 30 åren blivit ännu vanligare med den standardspråkliga *t*-formen även om det är en bit kvar till *i*-supinens fullständiga utdöende. Varianterna *blev* och *vart* slutligen är inbördes ungefär lika vanliga 1967 och 1996.

Det är *i* och *för* sig inte så konstigt att det är en variabel som tycks befinna sig mitt i förändringsprocessen från lokalspråk till standard som visar den största förändringen (best. neutr. plur. *husen*) och att utvecklingen går långsammare i fråga om sådana som är i början eller slutet av ett sådant skeende (t.ex. sup. 2, *köpt*). Det stämmer med det generella mönstret för sociala och kulturella förändringar. Men att de övriga inte förändrat sig mer är överraskande. *Blev/vart* ligger nära 50 % vid båda tidpunkterna, sup. 1 och 4 (*dansat*, *sjungit*) och pret. 1

(*dansade*) har en icke försumbar andel standardformer, men någon förändring under 30-årsperioden är svår att upptäcka. Best. neutr. sing. (*huset*), slutligen, borde ha rört sig mer med tanke på dess position i förändringsförloppet. Men det är möjligt att denna variabel inte kommer att nå så mycket längre i sin tillnärmning till standardspråk än de 60 % som den uppvisar 1996 och att den alltså redan är i slutfasen. Något som talar för att *t*-formen inte kommer att bli den helt dominerande är att det finns några mycket vanliga vardagliga uttryck med obetonade substantiv där *t*-et sällan uttalas, t.ex. *i ställe för* och *på då vise*. Man skulle kunna tänka sig att formkategorin kommer att splittras upp i två, en bestående av flertalet substantiv där *-t* nästan undantagslöst uttalas och en med ett fåtal vanliga ord där *t*-lös form är den helt dominerande. Det är nog ingen tillfällighet att dessa former ingår i adverbiala fraser.

Kön, ålder, socialgrupp

Bakom totalsiffrorna i tabell 2 döljer sig givetvis en ansevärd variation, betingad både av inomspråkliga faktorer som morfofonologisk struktur, språklig kontext och stilvärde och av utomspråkliga förhållanden som social tillhörighet, kön och ålder. Jag begränsar mig nu till utomspråkligt betingad variation, men även

med den detaljeringsgrad som tabellerna 3–6 uppvisar är det frågan om en översiktlig återgivning utan finare nyanser

och modifieringar vare sig språkligt eller socialt.

Tabell 3. Fördelningen av varianter efter socialgrupp 1967 och SEI 1996 (cellgenomsnitt, procent standardformer).

Variabel	huset, diket			dansat, sjungit			dansade			husen, barnen			köpt			blev/vart				
	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III		
Socialgrupp 1967	78	52	37	48	22	7	34	10	3	64	34	17	99	88	76	76	48	28		
SEI 1996	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
	78	65	54	43	44	25	16	17	30	12	10	6	79	69	52	46	97	94	90	90

Socioekonomiska faktorer har vid båda mätpunkterna stort inflytande på valet av variant. Både 1967 och 1996 är det i de flesta fall tydliga (och statistiskt säkerställda) skillnader mellan socialgrupperna i förväntad riktning och en rätt regelbundet minskande andel standardformer från SEI 1 till SEI 4. Men det är uppenbart att de sociala skillnaderna minskat under de 30 åren i alla de sex variablerna. Det blir desto tydligare som yttergrupperna 1 och 4 i 90-talsundersökningen är mer extrema än I och III i 60-talsmaterialet. I samtliga variabler åstadkoms detta genom att SEI 3 och 4 ökat användningen av standardformer, medan SEI 1, utom i fråga om best. neutr. plur. (*husen, barnen*), snarast minskat sin andel.

Detta är i ett kort perspektiv något förvånande. Om det är riktigt, som ofta påstås, att de sociala skillnaderna ökade i 90-talets Sverige och att den sociala strukturen verkligen återspeglas i den språkliga och språksociala strukturen, så måste man konstatera att den ökande sociala segregationen ännu inte slagit igen

och språkligt; resultaten visar tvärtom på motsatsen. Antingen grundar sig sociologerna på faktorer som har ringa språk-sociala signifikans eller har den sociala förändringen ännu inte fått genomslag i språket, eller också drabbar "nyfattigdomen" grupper som inte ingår i vår undersökning, t.ex. invandrare. Det kan också tänkas att de socioekonomiska faktorerna har större inverkan på andra språkliga nivåer än dem vi undersöker.

Om man vidgar synfältet bakåt och tar med hela 1900-talet ter sig utvecklingen mindre motsägelsefull. Som alla vet är den sociala utjämningen ett av de dominerande dragen i svensk 1900-tals-historia, och jämfört med seklets början och t.o.m. första hälft är den sociala jämställdheten naturligtvis större i våra dagar. 1960-talskorpusen omfattade inte så få talare som var födda på 1800-talet (den äldsta 1876) och vilkas språkvanor – i varje fall i huvuddragen – utbildades före ca 1920. Data från de 13 återinspelade talarna pekar på att individuella språkförändringar till allra största delen

sker före 50-årsåldern. De äldre talarna i 60-talsmaterialet kan därför ha konserverat språkformer som var representativa för ett tidigare socialt mer segregerat

samhälle. Socioekonomiska förhållanden tycks alltså förändras snabbare än den trögrygliga språkstrukturen.

Tabell 4. Fördelningen av varianter efter kön 1967 och 1996 (cellgenomsnitt, procent standardformer).

Variabel	huset, diket		dansat, sjungit		dansade		husen, barnen		köpt		blev/vart	
	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K
Kön 1967	52	60	21	30	16	15	30	47	88	88	39	57
Kön 1996	52	68	20	30	12	17	54	69	88	98	37	62

Könsskillnaderna är 1996 lika stora som eller större än 1967. Utom i best. neutr. plur. (*husen*) har männen inte förändrat sitt språk, utan det är kvinnorna som står bakom den tilltagande differentieringen genom att lägga sig närmare standardnormen.

Att de språkliga könsskillnaderna har växt sedan 60-talet är förvånande. Det är väl ändå klart att jämställdheten blivit större under de gångna 30 åren i fråga om yrkesliv, utbildning, politiskt inflytande, över huvud taget när det gäller plats i offentligheten. Å andra sidan har nog könsrollerna medvetandegjorts tydligare sedan 1967, och reklam, nöjesliv och medier framhäver på ett för många påträngande sätt kvinnor och män som

sexuella varelser. Men med det följer inte nödvändigtvis att språkskillnaderna skulle gå (och växa) i den traditionella riktningen. Eftersom den större språkliga könsskillnaden huvudsakligen, men inte enbart, har sin orsak i att kvinnorna höjt sin andel standardformer (och inte genom att männen sänkt sina), kan man som *en* förklaring hänvisa till att många traditionellt kvinnliga yrken, särskilt inom vård och omsorg, teoretiserats och nu kräver inte bara gymnasie- utan i många fall också högskolekompetens. Detta kan förklara att skillnaderna blivit mer påtagliga och komplettera den vanliga åsikten att språklig korrekthet är ett viktigare instrument för att vinna social prestige för kvinnor än för män.

Tabell 5. Fördelningen av varianter efter ålder 1967 och 1996 (cellgenomsnitt, procent standardformer).

Variabel	huset, diket		dansat, sjungit		dansade		husen, barnen		köpt		blev/vart	
	1967	1996	1967	1996	1967	1996	1967	1996	1967	1996	1967	1996
Ålders-1	40	61	22	28	16	16	54	81	91	98	76	56
grupp 2	63	59	38	28	23	16	50	72	92	96	56	54
3	54	55	16	21	9	13	25	49	89	91	36	42
4	67	64	25	24	18	14	31	43	86	86	40	45
5	56		28		13		32		82		47	

Åldersvariationen har blivit mindre 1996 utom i best. neutr. plur. (*husen*) och supinum 2 (*köpt*). Den har framför allt blivit regelbundnare så att det nu är den yngsta eller de två yngsta åldersgrupperna som genomgående är mest standardlika där det över huvud taget är någon tydlig variation. Det stämmer väl överens med vad vi funnit i vår panelundersökning och det stöds också av de flesta liknande studier utanför Sverige: i den mån man alls ändrar sitt språk efter puberteten, så sker det till allra största delen före 50 års ålder.

Tabell 6. Fördelningen av varianter 1967 och 1996 bland de 13 paneltalarna (talar-genomsnitt, procent standardformer).

Variabel	huset, diket	dansat, sjungit	dansade	husen, barnen	köpt	blev/vart
1967	42	12	10	25	88	46
1996	52	14	13	41	85	49

Tendenserna är desamma som i trendundersökningen, d.v.s. talarna har överlag närmast sig standardspråket mycket obetydligt (i sup. 2, *köpt*, inte alls). Det är bara i best. neutr. plur. (*husen*) och i mindre grad best. neutr. sing. (*huset*) som de uppvisar någon påtaglig förändring i den förväntade riktningen. Också här är

(Detta gäller uttal och grammatik men inte nödvändigtvis ordförråd och stil.) Den individuella benägenheten till språkförändring avtar alltså med stigande ålder.

Återinspelade talare

Detta för oss mer definitivt in på de återinspelade talarna och frågan om och hur dessa förändrat sitt språkbeteende under de 30 åren. I tabell 6 presenteras talargenomsnitt för de 13 från inspelningarna 1967 och 1996.

det i första hand kvinnorna som bidrar till den tydligare standardanpassningen; männen är i några språkdrag t.o.m. mer lokalspråkliga 1996 än de var 1967 (vilket inte syns i tabell 6 men gäller pret. 1, *dansade*, sup. 2, *köpt*, och *blev/vart*). I genomsnitt är dessa 13 talare mer lokalspråkliga (och alltså mindre standardspråkliga) än

de 72 talarna i trendurvalet; de har totalt sett 10 % färre standardformer. Men samma skillnad mellan dem och det dåtida totalsamplet fanns redan 1967, och man kan misstänka att det kanske inte var en slump att det var just dessa tretton, som fortfarande bodde kvar i Eskilstuna och inte varit borta från staden någon längre tid, som vi hittade när vi nu sökte efter medverkande i 60-talsstudien. De är alltså inte helt representativa för språket i staden, men det var de inte heller 1967; jämfört med totalsamplet var de lika mycket mindre standardspråkliga vid båda tillfällena. Däremot har de själva blivit lika mycket mer standardspråkliga 1996, som totalsamplet 1996 är jämfört med hela talargruppen 1967. Med avseende på både förändringens takt och riktning verkar resultaten bli desamma, vare sig man tillämpar panel- eller trendmetoden. De enskilda individerna – äldre än 15 år är väl bäst att tillägga – verkar genomgå samma och lika stora språkförändringar som språksamhället i stort, d.v.s. vi bevittnar både individuell och generationsmässig förändring.

Långsamt

Vad kan man då dra för slutsatser om förändringsmönster och särskilt förändringstakt av dessa siffror? Jag måste då påminna om att det är ganska grovhuggna data jag presenterat och att det krävs en mycket mer detaljerad analys både på det språkliga och sociala planet för att man ska få en nyanserad bild. Till en början vill jag också framhålla att det rör sig om morfologiska (och i ett fall ett lexikalt) drag, och att denna variation i talet återspeglas i skriften. Trots att de sex språkdragens egenskap att vara markera-

de i sammanhängande tal skiftar, ligger de alla klart över den språkliga medvetenhetsnivån, och några dyker då och då också upp i språkvårdsdebatten. Det råder ingen tvekan om vad som är normen i offentligt tal och inom statusbärande skikt, och i den mån man kan spåra en pågående förändring, så är det en förändring uppifrån. Resultaten bör alltså inte generaliseras till alla språkdrag.

Men varför går förändringen så långsamt, tvärtemot torgförda uppfattningar? En tänkbar förklaring är att uttalandena – även om de inte formulerats så – avser offentligt eller s.k. bildat tal snarare än hela språksamhället. I ett avseende kan våra resultat rörande den sociala differentieringen bekräfta detta. På fyra av de sex variablerna har SEI 1 över eller omkring 75 % standardformer, men å andra sidan har denna andel utom i fråga om best. neutr. plur. (*husen*) inte ökat sedan 1967. En annan förklaring kan ligga i att våra informanter är bofasta och infödda, medan majoriteten svenskar i dag är inflyttade på sin bostadsort och/eller pendlare. Demografisk stabilitet främjar vanligtvis språklig stabilitet, medan mobilitet gynnar förändring i riktning mot standardspråket. Vidare kan vissa drag i samhällsutvecklingen i Eskilstuna ha verkat i konserverande riktning. Men det är att gå alldeles för långt att påstå att Eskilstuna skulle vara otypiskt för nutida svenska kommuner.

En felkälla kan ligga i själva metoden. Under de 30 år som skiljer inspelningsserierna åt har människor nog blivit mer vana vid både ljud- och videoinspelningar och lärt sig att uppträda naturligt inför kamera och mikrofon. Samtidigt har vi upplevt det som brukar kallas ”informa-

liseringen av Sverige”, d.v.s. en benägenhet att uppträda otvunget, personligt och informellt också tillsammans med främlingar och i det offentliga rummet. Även om inspelningssituationen och relationen mellan samtalspartnerna i stort är desamma 1996 som 1967 kan situationen kanske ha lockat fram ett något informellare språk med bl.a. fler lokala varianter än den gjorde 1967. Man kunde då hävda att de två tillfällena inte är helt jämförbara. Men detta gör inte alls resultatet ogiltiga. Det speglar i stället en kulturell förändring i Sverige som har starka återverkningar på stilspektrum och enskilda stilval, ett förhållande med betydande konsekvenser för svensk språk- och stilhistoria.

Om vi emellertid betraktar resultaten som de står och inte problematiserar den yttre kontexten kring inspelningarna alltför mycket, kan vi ändå spekulera något kring den långsamma förändringstakten eller bristen på förändring. Livslängden har ökat kraftigt under det senaste seklet, och det innebär att människor nuförtiden kan komma i kontakt med personer som representerar ett vidare åldersspann än tidigare i historien. Detta skulle kunna bromsa förändringstakten. I kombination med informaliseringen av det offentliga språket kan också etermedierna och andra kommunikationskanaler i det här skedet av utvecklingen tänkas ha en konserverande inverkan på talspråket snarare än främja standardspråket.

Uppfattningen att språkförändringarna nu går så snabbt kan delvis ha att göra med det nutidshistoriska perspektivet. Men språkförändringar har nog alltid gått långsamt. De historiska utvecklingar som vi kanske föreställer oss som

enkla och snabbt avklarade processer, ”långt *a* går till *å*”, har tagit århundraden att fullborda. Det behövs säkert minst 4–5 generationer, även i vår tid, för att en förändring av språkstrukturer som de här behandlade ska vara helt genomförd. Den av våra fyra variabler som tycks vara i sin snabbaste förändringsfas, best. neutr. plur. (*husen*), har bara höjt sin andel standardformer med 23 % mellan tvärsnittsundersökningarna 1967 och 1996 och endast med 16 % hos de 13 återinspelade informanterna (se tabell 2 och 6). Dessutom är förändringen i de övriga variablerna liten med undantag för best. neutr. sing. (*huset*) i panelundersökningen (från 42 % till 52 % standardformer).

Denna relativa statiskhet har också motsvarigheter i våra grannländer. På grundval av data från de senaste drygt 20 åren har Helge Sandøy (2000) kalkylerat att en språkförändring skulle som snabbast ta omkring 200 år att fullborda i ett land som Norge. Hans exempel är sammanfallet av *sje-* och *tje-*ljud och kanske inte helt och hållet jämförbart med morfologiska utvecklingar. Men huvudbudskapet är att språkförändringar tar tid. Paunonens undersökning (1996) av en utveckling i vardaglig helsingforsisk finska från syntetiska till analytiska konstruktioner visar också att den förändringen på det hela taget inte har fortskridit särskilt mycket under en generation.

Vi har i dag bättre möjligheter än någonsin tidigare att få fylliga och i stort pålitliga uppgifter om språkbruket. Men detta kräver omfattande och systematiska undersökningar och sådana bjuder ibland på oväntade resultat. Vill vi ha en heltäckande och korrekt bild av språkva-

nor i alla delar av samhället, är de emellertid oundgängliga.

Litteratur

- Molde, Bertil (1970), Dagens svenska och morgondagens. Molde, B. & Ståhle, C.I., 1900-talssvenska. (SNSS 37). Stockholm. S. 5–24.
- Nordberg, Bengt (2000), Att studera pågående språkförändringar. *Saga och sed* 1999. S. 73–89.
- Nordberg, Bengt & Sundgren, Eva (1996), *Från tillväxt till stagnation. Demografisk, social och ekonomisk utveckling i Eskilstuna från 1960-talet till 1995.* (SoLiD nr 4 = FUMS Rapport nr 177.) Uppsala universitet, Uppsala.
- Nordberg, Bengt & Sundgren, Eva (2000 a), Pågående förändringar i centralsvenskt talspråk: Återbesök i Eskilstuna. *Studier i svensk språkhistoria* 5, utg. av Lars-Erik Edlund. (Nordsvenska 11.) Umeå universitet, Umeå. S. 294–315.
- Nordberg, Bengt & Sundgren, Eva (2000 b), Från lokalspråk till standard i en mellansvensk stad – individuell eller generationell förändring? *Folkmålsstudier* 39, utg. av A.-M. Ivars & P. Slotte. Helsingfors. S. 239–255.
- Paunonen, Heikki (1996), Language change in apparent time and in real time. Possessive constructions in Helsinki colloquial Finnish. *Samspel och variation. Språkliga studier tillägnade Bengt Nordberg på 60-årsdagen.* Uppsala universitet, Uppsala. S. 375–386.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik (1999) *Svenska Akademiens grammatik* 1–4. Stockholm.
- Sandøy, Helge (2000), Utviklingslinjer i moderne norske dialekter. *Folkmålsstudier* 39, utg. av A.-M. Ivars & P. Slotte. Helsingfors. S. 345–384.
- Ståhle, Carl Ivar (1970), Några drag i svenska språkets förändring under 1900-talet. Molde, B. & Ståhle, C.I., 1900-talssvenska. (SNSS 37). Stockholm. S. 25–76.
- Teleman, Ulf (1984), Svenskan och språkvärden under 40 år. *Språkvård* 4/1984. S. 5–19.
- Teleman, Ulf (1991), En modern handbok i språkriktighet. *Språkvård* 4/1991. S. 15–19.
- Wessén, Elias (1969), *Svensk språkhistoria I. Ljudlära och ordböjningslära.* 8 uppl. Stockholm.

Det forskningsprojekt varifrån resultat presenterats i den här artikeln kallas ”Kontinuitet och förändring i nutida talspråk. Återbesök i Eskilstuna”. Det har finansierats av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet. Insamlingen av allt material, såväl själva talspråkskorpuser som sociala och ekonomiska bakgrundsdata om Eskilstuna kommun, har ombesörjts av doktoranden Eva Sundgren. Hon har också excerperat de sex språkdrag som legat till grund för artikeln, sammanställt siffrorna och utfört den kvantitativa analysen. Min framställning stöder sig tungt på hennes arbete. Mer utförliga resultat kommer att publiceras i en kommande avhandling av henne. Den vetgirige hänvisas tills vidare till Nordberg & Sundgren 1996, 2000 a och b samt Nordberg 2000 i litteraturlistan ovan.

Minoritetsspråk: meänkieli

Meänkieli är namnet på den finska som talas i Tornedalen. Den har ställning som ett av Sveriges fem minoritetsspråk och presenteras här i Språkvårds serie om de svenska minoritetsspråken. Författaren är professor i finska vid Stockhoms universitet.

I början av 1980-talet bildade några tornedalningar i yngre medelåldern en tornedalsk intresseförening, Svenska tornedalningars riksförbund – Tornionlaaksolaiset (STR-T), med syftet att bevara och utveckla den tornedalska kulturen och tornedalsfinskan som språk. Bakgrunden var en uttrycklig rädsla för att både språket och kulturen så småningom skulle dö ut som en indirekt följd framför allt av den försvenskningspolitik som bedrevs i Tornedalen från 1800-talets slut till långt in på 1900-talet.

Den revitaliseringsrörelse som man därigenom startade har lett till att man börjat betrakta tornedalsfinskan som ett eget språk, vilket den nya benämningen *meänkieli* är ett uttryck för. Knappt 20 år efter STR-T:s bildande blev *meänkieli* genom 1999 års riksdagsbeslut officiellt erkänt som inhemskt minoritetsspråk i Sverige.

Den nya lagen berör tills vidare i första hand de fem nordligaste kommunerna i landet, de egentliga Tornedalskommunerna Haparanda, Övertorneå och Pajala samt Kiruna och Gällivare, som har en relativt stor andel meänkielitalare. Pajala

har alltid varit och är fortfarande den kommun som har den största andelen talare av språket. Det är också den kommun som i dag av allt att döma är den kulturellt mest aktiva vad gäller lokalhistoria, musikliv, skrivande och inte minst teater. Dessa aktiviteter innefattar inte bara användning av meänkieli utan även av svenska och finska, i viss mån också samiska. I teaterpjäserna förekommer ofta växling mellan språken, precis som i verkliga livet.

Skönlitteratur har publicerats i relativt stor omfattning, främst av STR-T-ägda Kaamos förlag, och de fyra evangelierna har översatts till meänkieli. STR-T har en egen tidskrift, där meänkieli numera är det vanligaste språket men där också artiklar på svenska och finska publiceras.

Haparandabladet/Haaparannanlehti, som utkommer två gånger per vecka, numera som trespråkig, har ett antal kolumnister, som regelbundet medarbetar i tidningen med artiklar på meänkieli. Norrbottensradions Pajalaredaktion sänder program på språket.

Den nya lagstiftningen innebär att

meänkieli i större utsträckning än tidigare kommer att användas i vissa officiella sammanhang, d.v.s. inom förvaltning och rättsväsende. Många officiella dokument inom departement och centrala statliga ämbetsverk, särskilt sådana med minoritetsanknytning, har översatts till meänkieli.

Undervisning i meänkieli ges i grundskola och gymnasium, mest i Pajala och Övertorneå kommuner, men obligatoriskt är språket bara i Kangos friskola i norra delen av Pajala kommun. Universitetsundervisning ges i viss utsträckning, bl.a. i samarbete mellan Luleå tekniska universitet och Stockholms universitet.

Antal talare

Uppskattningarna av antalet talare i de fem nämnda kommunerna brukar röra sig kring 25–40 000, medan för hela Norrbotten siffror på upp till 75 000 har nämnts (på 1980-talet). Inga undersökningar har gjorts sedan 1930 års folkräkning och siffrorna är osäkra. Det totala invånarantalet i de fem kommunerna är i dag knappa 70 000. Utanför Tornedalsområdet och Malmfälten har utflyttning skett främst till Luleåområdet och Mälardalen, där oftast redan andra generationen försvenskas.

Bland ättlingarna till de Amerikaemigranter som utvandrade för 75–100 år sedan finns ett mindre antal talare kvar i den tredje generationen. Detsamma torde gälla för marginella utvandringsområden som Sydamerika och ryska Karelen.

Utvandringen till Nordnorge på 1700- och 1800-talen har bidragit till utvecklingen av den närbesläktade *kvänskan*.

De viktigaste varieteterna

Meänkieli är ett finsk-ugriskt språk, närmast besläktat med övriga s.k. östersjöfinska språk som estniska, finska, karelska och kväniska. De mest utbredda varieteterna är älvdalsdialekten, som talas i trakterna närmast Torne älv och dess nordliga biflöden, inklusive bifurkationsflödet Tarendö älv. Vittangi- och Jukkasjärvidialekterna ligger språkligt nära älvdalsdialekten, medan Gällivaredialekten avviker från de övriga. Den har drag gemensamma med t.ex. karelskan, vilka saknas i de övriga meänkielivarieteterna, och visar också på större påverkan från svenskan och samiskan, främst i ordförråd, uttal och satsmelodi. Karaktäristisk för Gällivaredialekten är den stigande intonationen i satslut, en för de östersjöfinska språken ovanlig företeelse.

Någon självklar standardvarietet har ännu inte etablerats. Även om det bedrivits ett visst språkvårdsarbete återstår mycket att göra. En central roll i detta arbete torde den nya språknämnd få som håller på att skapas med anknytning till Meän akademi/Academia Tornedaliensis. För etablerandet av språkligt och kulturellt relaterat forsknings- och utvecklingsarbete är ett språk- och kulturcentrum under uppbyggnad, med digitaliserade arkiv och bibliotek som bas. Detta förläggs i anslutning till Tornedalens folkhögskola i Övertorneå, som för ca 100 år sedan inrättades i syfte att bli en bastion för ”svensk kultur och bildning” vid den dåvarande gränsen mot det ryska tsarväldet.

Ljudsystemet

Meänkieli har följande konsonanter:

b d g f p t k l r m n ŋ h s f c j v

Vokalerna är:

i e y ø æ u o a

Vokalerna kan liksom i finskan ingå i någon av de arton diftongerna.

Till skillnad från finskan används /f/ även i äldre låneord, t. ex. *funteerata* 'tänka', 'fundera', *fuori* 'foder', medan /b/, /d/, /g/ liksom /f/ och /c/ förekommer i nyare låneord. Till skillnad från finskan accepterar meänkieli konsonantkombinationer i början av ord, t. ex. *klasi* 'fönster'; 'glas' (fi. *lasi*), *trappu* 'trappa' (fi. *rappu*), *sparkkari* 'sparkstötting' (fi. *parkkari*). Speciellt markant är denna tendens i Gällivareområdet, som även har former som *skoulu* 'skola', *skaappi* 'skåp', *speili* 'spegel', *stuoli* 'stol' i ord där de övriga meänkielivarieteterna liksom finskan har s-lösa former.

Vokaler och konsonanter kan vara både korta och långa, men i tvåstaviga ord, som är den mest frekventa ordtypen, är den andra stavelsens vokal halvlang: *talo* 'hus'. Finskan har här kortstavighet av samma typ som vissa svenska dialekter har i ord som *hara* 'hare'.

Huvudbetoningen ligger liksom i finskan på ordets första stavelse. Bibetoning kan förekomma på tredje eller fjärde stavelsen.

Ett av de mest karaktäristiska dragen i meänkieli, som det uppfattas både internt och externt, är den s. k. *h*-metatesen, d. v. s. att *h* flyttas från en plats till en annan i ett ord, ett drag som historiskt kan ses exempelvis i det finska national-epoet Kalevala. Metatesen kan vara både enkel, d. v. s. ske i ett steg, eller dubbel, ske i två steg. Den framträder i vissa böjningsformer, bl. a. i illativformen. För en "Kalevalaform" som *talohon* 'in i huset' har finskan formen *taloon*, utan *h*, medan

meänkieli har bevarat *h* men flyttat det ett steg närmare ordets början, in i själva ordstammen, så att formen blir *talhoon*. I vissa ord – beroende på ljudkombinationer – kan enkel och dubbel metates användas omväxlande: Illativ av *biili* ('in i bilen') blir alltså *biilihin > *biilhiin* > *biilhiin*. Den sistnämnda formen, den dubbelmetatetiska, är i dag den expansiva formen. Den tycks vinna terräng både geografiskt, från södra Tornedalen norrut, och vad gäller spridning inom olika talarkategorier.

Uttalsbasen för meänkieli är särskilt hos yngre i hög grad svenskpåverkad. En sådan tendens noterades redan i början av 1900-talet av den finske språkforskaren Martti Airila. Tillsammans med en svenskfärgad intonation och allt fler svenska låneord leder detta till ett uttal och sätt att tala som i vissa avseenden påminner om estniska. Det finns för övrigt många exempel på att tornedalingar av finsktalande i Finland blivit tagna för ester och att t. o. m. ester blivit förbluffade över de stora likheterna mellan estniska och meänkieli.

Möjligen kan sådana likheter språken emellan förklaras av att båda språken under långa perioder stått i intim kontakt med germanska språk. För estniskans del är det frågan om tyska, danska och svenska, i Tornedalen har det naturligtvis främst varit frågan om kontakt med svenska varieteter men också i viss utsträckning med norska. Kommunikationerna mellan olika områden på Nordkalotten har alltid varit livliga. Frågan om språkkontaktens effekter i sådana avseenden som antytts ovan kan bli en intressant utmaning att ta sig an för den framtida språkforskningen, t. ex. i nya forskar-

nätverk som etablerats i Barentsregionen och Östersjöområdet.

Ordstruktur och ordböjning

Meänkieli har liksom finskan vokalharmoner, d. v. s. icke sammansatta ordstammar består antingen enbart av främre vokaler, /i y e ø æ/, eller av bakre vokaler, /a o u/ (/i/ och /e/ kan dock även förekomma tillsammans med bakre vokaler), och efterföljande böjnings- eller avledningssuffix läggs till ordstammen i sin främrevokaliska respektive bakrevokaliska form. Av *kylä* 'by' med inessivsuffixet *-ssa/-ssä* ('inne i') blir resultatet alltså *kylässä* 'inne i byn', och av *talo* 'hus' med samma inessivsuffix bildas formen *talossa* 'inne i huset'. Gällivaredialekten saknar dock i likhet med estniskan vokalharmoner: *kyla*, estn. *küla* 'by', *kylasa*, estn. *külasa* 'i byn'. Exemplet illustrerar en annan skillnad mellan Gällivaredialekten och estniskan å ena sidan och de övriga meänkielivarieteterna liksom finskan å den andra: inessivsuffixet förekommer i de senare oftast i den längre formen med långt *s*, *-ssa/-ssä*, i de förra med kort *s*, *-sa/-sä*. Denna kortform finns också i finska dialekter, t. ex. i Kemidialekten.

Som framgår av exemplen ovan är meänkieli i huvudsak ett agglutinerande språk: suffix fogas till ordstammar.

Viktiga kasus är de s. k. lokalkasusen, av vilka tre uttrycker inre lokalitet kombinerat med markeringar för befintlighet (inessiv 'inne i'), riktning från (elativ 'ut ur') eller riktning till (illativ 'in i'): *talossa* 'inne i huset', *talosta* 'ut ur huset', *talhoon* 'in i huset'. På motsvarande sätt kan yttre lokalitet, befintlighet vid eller i närheten av något, uttryckas, och liksom för de inre lokalkasusen också riktning från

eller till: *talola* (adessiv, 'vid/i närheten av huset'), *talolta* (ablativ, 'från /närheten av/ huset'), *talole* (allativ, 'till /närheten av/ huset'). Meänkieli har variation mellan kort och lång ändelse i adessiv (*-lla/-llä* ~ *-la/-lä*) och allativ (*-lle* ~ *-le*), beroende på stavelselängd och betoningförhållanden. Suffixvalet kan formuleras som en balansregel: *kort stavelse ger långt suffix, lång stavelse ger kort suffix*, där den relevanta stavelsen är den som omedelbart föregår suffixet. Efter kort, enstavig stam, som alltid har huvudtryck, är ändelsen alltså lång, efter lång stavelse är den kort: *hällä* 'hos honom/henne', *maala* 'i/på landet'. Efter bibetonad, kort stavelse i ett flerstavigt ord är ändelsen lång: *kartanolla* 'på gårdsplanen'.

I stor utsträckning är meänkieli, som framgår ovan, ett syntetiskt språk, d. v. s. det utnyttjar ordböjning i sådana fall där s. k. analytiska språk (exempelvis svenskan) uttrycker motsvarande förhållande med flera ord. Det finns dock en starkare analytisk tendens i meänkieli än t. ex. i finskan. I stället för uttryck av typen *pöyälä* 'på bordet', med ordstammen *pöyä* ('bord'), följd av kasussuffixet *-lä* 'på', använder meänkieli ofta uttryck med efterställd preposition (postposition): *pöyän päälä* 'på bordet' (egentligen 'bordets på'; postpositionen *päälä* 'på' styr genitiv, som i singularis markeras med *-n*: *pöyä + n* > *pöyän* 'bordets').

I likhet med svenskan och finskan är verbets böjningskategorier fyra till antalet: person, tempus, modus och aktiv/passiv. Tempussystemet består av de två enkla tempusen presens och preteritum, och de två sammansatta, perfektum och pluskvamperfektum. Framtid uttrycks antingen med presens kombine-

rat med tidsadverb (ibland framgår betydelsen av framtid också av sammanhanget) eller med perifrastiska konstruktioner av typen ”komma att göra något” (*tulla tekehmään jotaki*), ”änna göra något” (*aikoa tehä jotaki*).

Av modusen förekommer indikativ, konditionalis och imperativ, medan potentialis knappast alls används. Det ersätts ofta av konstruktioner med verbet *taistaa* ’torde’, ’lär’, t.ex. *hään taitaa tehdä sen* ’han lär göra detta’

Frågor bildas med hjälp av frågeord eller frågepartikeln *-ko/-kö*: *mene ’gå’ + 2:a pers. sg. + -kö? = menetkö?*, ’ska du gå?’, *osta ’köpa’ + 2:a pers. sg. + -ko? = ostatko?* ’ska du köpa?’

Ordförråd

Meänkielis ordförråd består av dels gamla finska arvord, inklusive gamla svenska lån (t.ex. *hantuuki* ’handduk’, *kaffeli* ’gaffel’, *kretta* ’grädd’, *talterikki* ’tallrik’, *tiima* ’timme’, *kartiini* ’gardin’), dels nya svenska låneord och översättningslån (t.ex. *fryysi* ’frys’, *biili* ’bil’, *seme-sti ~ semesteri* ’semester’, *slääppi* ’släpvagn’, *räkinki* ’räkning’, *matte* ’matematik’, *muturisaha* ’motorsåg’, *paatihuone* ’badhus’, ’badrum’).

Inflödet av nya svenska lånord har ökat betydligt från och med de första decennierna av 1900-talet. Ragnar Lassinantti, tornedaling som under 1970- och 1980-talet var landshövding i Norrbottens län, daterade starten för detta ökade inflöde på följande sätt: ”Den historiska språkgränsen i Tornedalen går mellan cykeln och bilen.” För ’cykel’ används i meänkieli samma ord som i finskan, *polkupyörä* (*polku-* ’tramp-’, *pyörä* ’hjul’), medan man för ’bil’ använder det från

svenskan inlånade *biili*.

För ortnam används oftast i meänkieli inre lokalkasus, även om ortnamnet innehåller ett naturbetecknande element. Inessivformen *Ohtanajärvessä* ’i Ohtanajärvi’ kan således beteckna både byn med detta namn eller sjöns, vid vilken byn ligger: *Ohtanajärvessä oon paljon kallaa* ’det finns mycket fisk i Ohtanajärvi/sjön’ (*paljon* ’mycket’, *kala* ’fisk’ i partitivformen *kallaa*; partitiv används efter ord som anger mängd).

För orterna Umeå, Luleå, Piteå, Kalix och Morjärv används i meänkieli de gamla formerna *Uumaja*, *Luulaja*, *Piitin*, *Kainus* och *Morajärvi*, medan finskan har *Umeå*, *Luleå*, *Piteå*, *Kalix* och *Morjärv*.

Ordbildning

Ord bildas som i finskan med hjälp av ett rikhaltigt förråd av avledningsändelser och genom sammansättningar. Lånord anpassas oftast till böjningssystemet med hjälp av ett tillägg av *-i*: sv. *analys* > *analyysi*. Tidigare användes bl.a. *-u* på liknande sätt: sv. *flagga* > *flaku*. Inlånade verb anpassas till systemet huvudsakligen som s.k. kontraherade verb med infinitivformer på ändelsen *-ata/-ätä*: sv. *lanseera* > *lanseerata*, sv. *bygga* > *bykätä*. Båda dessa metoder används också i finskan, men de är betydligt mera dominerande som metod i meänkieli; jfr sv. *analysera* > meänkieli *analyseerata*, fi. *analysoida*.

Syntax

Den analytiska tendensen i meänkieli slår igenom också i satsbildningen. Finskan har en opersonlig *mäste*-konstruktion, som i meänkieli (liksom i estniskan) är personlig på samma sätt som den motsvarande svenska konstruktionen. Jämför:

Sv.: *Jag måste köpa den här nya grammatiken.*

Fi.: *Minun täytyy ostaa tämä uusi kielioppi* (*minun* = genitiv av *minä* ’jag’, *täytyy* ’måste’ i 3:e pers. sg., *ostaa* ’köpa’, objektet *tämä uusi kielioppi* står i ack. II = morfologisk nominativ; betydelsen ung. ’mig ankommer det att köpa den nya grammatiken’).

Meänkieli: *Mie häyn ostaa tämän uuen gramatiikin* (*mie* ’jag’, *häyn* ’måste’ i 1:a pers. sg., *ostaa* ’köpa’, objektet *tämän uuen gramatiikin* i ack. I = morfologisk genitiv).

Andra exempel på att meänkieli är mer analytisk där finskan är syntetisk:

klaarata ittensä ’klara sig (själv)’ (fi. *pärjätä*)

yksi nuori mies ’en ung man’ (fi. *nuori mies*)

Poika söi ylös banaanin ’Pojken åt upp bananen’ (fi. *Poika söi banaanin*).

I det sista exemplet ovan räcker ackusativmarkeringen *-n* i finskan för att uttrycka resultatet (att bananen blir uppäten), medan meänkieli dessutom markerar med partikeln *ylös* ’upp’.

Några fraser och uttryck

Hej!	<i>Hei!</i>
Hej då!	<i>Hei sitte!</i>
Mitt modersmål är meänkieli.	<i>Minun äitinkieli oon meänkieli.</i>
Jag förstår inte meänkieli.	<i>Mie en ymmärä meänkieltä.</i>

Jag bor i Sverige.	<i>Mie asun Ruottissa.</i>
Var så god!	<i>Oleh hyä!</i>
Tack!	<i>Kiitos!/Takk!</i>

Ett, två, tre, fyra, fem, sex, sju, åtta, nio, tio. *Yks, kaks, kolme, neljä, viis, kuus, seittemän, kaheksan, yheksän, kymmenen.*

Jag är hungrig.	<i>Mulla oon nälkä.</i>
Vad är klockan?	<i>Mitäs kello oon?</i>
Kan jag få din e-postadress?	<i>Saisinkos mie sinun e-meiliadressin /e-meilin?</i>

Har du någon hemsida?	<i>Onkos sulla hem-siidaa/kotisivua?</i>
Det är bra att kunna många språk.	<i>Se oon hyä /ette/ saattaa monta kieltä.</i>

Litteratur

Ordböcker:
 Kenttä, M. & Wande, E. (1992), *Meän kielen sanakirja*. Aapua: Kaamos.
 Winsa, B. (1994), *Jellivaaran suomen sanakirja*. Aapua: Kaamos.
 Grammatik:
 Kenttä, M. & Pohjanen, B. (1996), *Meänkielen kramatiikki*. Aapua: Kaamos.

Information

Böckerna och annan litteratur liksom musik-kassetter kan beställas från Förälaaki Kaamos, c/o STR-T, Aapua 1302, 957 94 Övertorneå, som också distribuerar förteckningar över litteratur med prislista. Tel +46 (0)927 240 74. Information om kurser, om språket, om språksituationen m.m. ges också av Finska institutionen vid Stockholms universitet (Birger Winsa eller Erling Wande).

Noterat

Språknämndens årsmöte

Svenska språknämnden höll årsmöte den 21 mars. Den fyrtiohövdade medlemsförsamlingen beviljade ansvarsfrihet och diskuterade sedan språkvårdens framtid med stort engagemang.

Ulf Teleman lämnade styrelsen efter arton år, varav tolv som ordförande. Ny i styrelsen blev Inger Lindberg, professor i svenska som andraspråk vid Göteborgs universitet.

OJ

Språkvårdspris

Vid Svenska språknämndens årsmöte den 21 mars belönades Marika Tandefelt, Helsingfors, och Lars Melin, Stockholm, med Erik Wellanders pris för framstående språkvetenskaplig forskning på språkvårdens område. De fick 25 000 kronor var.

Marika Tandefelt fick priset för internationellt uppmärksammade insatser på tvåspråkighetsforskningens område och inträngande studier som nyanserat bilden av svenska språkets villkor i dagens Finland. Hon har också varit djupt engagerad i språkpolitiska frågor, bl.a. som ordförande i Svenska språknämnden i Finland och som expert i den sittande finländska språklagskommittén.

Lars Melin fick priset för sina studier av samspelet mellan språk, innehåll och grafisk form i modern sakprosa. Han har undersökt hur nya normer växt fram sedan datorn blivit ett dominerande skrivredskap och hur grafisk utformning påverkar texters läsbarhet. I sin forskning har han därmed gjort en pionjärinsats

inom ett stort och viktigt område för språkvården. Lars Melin har också utvecklat ett omfattande populärvetenskapligt författarskap som bidragit till att sprida en ny och modernare språksyn i vida kretsar.

OJ

Pris till Lena Moberg

Lena Moberg, medarbetare på Svenska språknämnden i över tjugo år, har fått Svenska Akademiens språkvårdspris 2001. Prissumman är 40 000 kronor. Bland mycket annat har Lena Moberg sedan slutet av åttiotalet ansvarat för Språknämndens dokumentation av nya ord i svenskan. Förra året utarbetade hon *Nyordsboken. Med 2 000 nya ord in i 2000-talet*. (Den recenseras på annan plats i detta nummer).

OJ

Pratinflationens nonsens

Det talas i vår tid orimligt mycket om hur man bör tala, hävdar den brittiska språksociologen Deborah Cameron, lingvist och professor vid Institute of Education i London. I sin bok *Good to talk? Living and working in a communication culture* (Sage, 2000) gör hon en kritisk granskning av den uppsjö av expertråd som drabbar folk på arbetsplatser runt om i Storbritannien och USA.

En av Camerons teser är att den globaliserade ekonomin och kundvårdstänkandet inom företagen drivit fram en kommunikationsinflation. Anställda inom servicesektorn programmeras till att simulera naturlighet inför kunderna. De måste ständigt le, vara tillmötesgående och upprepa sina artighetsfraser.

Extremexempel på detaljreglering finns hos teleserviceföretagen, men även i snabbmats- och butiks kedjor tränas och övervakas servicepersonalen till ett standardiserat samtalsmönster. Avvikelser bestraffas, den som inte följer mallen riskerar avsked. De anställdas uppträdande formas, stajlas, efter klichéartade föreställningar om kommunikationsskicklighet. Resultatet blir ett beteende som tyder på raka motsatsen.

Särskilt tankeväckande är Camerons genomgång av kommunikationstränande studiematerial. Hon visar att kunskapsstoffet är ett hopkok från många källor, som föråldrad beteendevetenskap, populärpsykologi, olika psykoteraier (t.ex. transaktionsanalys) och en tradition av försäljarfolklore. Några spår från de senaste årtiondenas samtalsforskning står inte att finna – föga förvånande, eftersom det skulle föra med sig att hela standardiseringstanken fick överges. Cameron skriver på sitt tillspetsade vis att det är svårt att avgöra om folk som ger sig ut för att vara experter på kommunikation förmår skilja mellan kunskap och nonsens.

Ingela Tykesson,
kundsamtalsforskare vid
Södertörns högskola

Problematisera skrivguide

Lars Holger Holms *Skrivguiden. Handbok i konsten att formulera sig* (Ordfront, 2000) är ingen riktigt lyckad skrivhandledning. Naturligtvis finns många kloka råd i bokens fem kapitel: Interpunktion, Skrivkonventioner, Skrivandets hantverk, Grammatiska stötestenar, Språkets finesser. Men det är ofta oklart om författaren refererar allmänt vedertagna nor-

mer eller torgför egna uppfattningar. Visst har man rätt att tycka att *skall* bör undvikas ”i vanliga prosatexter” eller att frasen *ytterst central* i grunden är motsägelselfull (det som är *ytterst* kan inte vara *centralt*). Men det är en personlig uppfattning som inte bör omsättas i allmänna skrivråd. Den grammatiska analysen sviktar ibland, många råd är för vaga, och författarens stilideal är för starkt förankrat i 1900-talets första hälft. Strindberg, Söderberg, Lagerlöf, Lagerkvist och Frans G. Bengtsson kunde skriva, men föddes ändå på 1800-talet!

Olle Josephson

Finnair kan ändra sig

I förra numret berömde vi Finnair för att företaget, i motsats till SAS, på sin webbplats även kommunicerar på svenska.

Men Finnair har på senare tid också blivit kritiserat för sin språkpolitik. Plötsligt ändrades ordningen mellan språken i utannonseringen via högtalarna ombord, så att svenska kom efter engelska.

Är nu detta viktigt? Man får ju ändå besked på svenska? Jo, saken har en språkpolitisk sida. I Finland är de svensktalande i minoritet, och trots sin lagstadgade ställning som ett av republikens två officiella språk måste svenskan ständigt kämpa för sin överlevnad. Då har det ett klart symbolvärde om svenska kommer på andra eller sista plats i utannonseringen. Det har också kommit klagomål och blivit debatt i Hufvudstadsbladet. Finnairs ledning menar att allt beror på ett missförstånd. Nu är ordningen återställd. Det är hedervärt att Finnair har tagit intryck av debatten och visar respekt för tvåspråkigheten i Finland.

Birgitta Lindgren
SPRÅKVÅRD 2/01 49